

**VRŠNJAČKO I
RODNO-ZASNOVANO
NASILJE U OSNOVnim ŠKOLAMA U BIH**

BASELINE STUDIJA

Melika Šahinović i Alma Jeftić

Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim
školama u Bosni i Hercegovini

BASELINE STUDIJA

Sarajevo, 2017

Impresum:

“Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH”
BASELINE STUDIJA

Izdavač: TPO FONDACIJA SARAJEVO

Autorice: Melika Šahinović i Alma Jeftić

Lektura: TPO Fondacija

DTP i dizajn: Šejla Dizdarević

Print: Dobra knjiga

Tiraž: 300 primjeraka

www.tpo.ba

Sarajevo, 2017. godina

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364.632:373.3(497.6)

37.06:364.632(497.6)

305-055.1/.2-053.5:364.63]:373.3(497.6)

ŠAHINOVIĆ, Melika

Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH : Baseline studija / Melika Šahinović, Alma Jeftić. - Sarajevo : TPO Fondacija, 2017. - 55 str. : graf. prikazi ; 30 cm

Bibliografija: str. 54-55.

ISBN 978-9926-422-04-2

1. Jeftić, Alma

COBISS.BH-ID 24380678

SADRŽAJ

Predgovor	4
1. VRŠNJAČKO I RODNO-ZASNOVANO NASILJE U ŠKOLI	5
1.1. Ciljevi, uzorak i metodologija istraživanja	5
Uzorak	6
Metodologija	6
Etički protokol	7
1.2. Definicije	7
Vršnjačko nasilje u školama	7
Rodno-zasnovano nasilje	8
Vrste nasilja	9
Žrtve, nasilnici i žrtve-nasilnici	9
1.3. Uzroci vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja	12
1.4. Uloga nastavnika	13
2. REZULTATI ANALIZE	15
2.1. Profil škola i ispitanika	15
2.2. Prisustvo vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja u školama: najčešći uzroci i počinitelji	17
2.3. Opasnosti vršnjačkog nasilja za društvo i školu	18
2.4. Informiranost o rodno-zasnovanom nasilju	21
2.5. Zašto djeca postaju nasilna?	22
2.6. Najčešći oblici vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja u školama	26
2.7. Nastavnici i nasilje u školi	30
2.8. Internet nasilje (cyber nasilje)	31
2.9. "Kada uočim naznake nasilja, ja..." Kako nastavnici reagiraju na vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje?	32
2.10. Aktivnosti u slučaju nasilja u osnovnim školama	33
2.11. Posljedice nasilja	36
2.12. Partnerstvo škola - roditelji	38
2.13. Uloge šire zajednice u prevenciji i smanjenju nasilja	42
2.14. Oblici prevencije nasilja u školama	44
3. ZAKLJUČAK I PREPORUKE	48
Prevencija školskog nasilja	52
Literatura	54

PREDGOVOR

Početkom 2017. godine, TPO Fondacija je počela realizaciju projekta pod nazivom "Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u školi". U okviru projekta je urađena Baseline studija: "Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH" koja je provedena u trideset osnovnih škola u tri kantona: Sarajevskom, Hercegovačko-neretvanskom i Srednjobosanskom. Projekat ima za cilj da u saradnji s ministarstvima obrazovanja, upravama osnovnih škola, nastavnicima, pedagozima i drugim školskim djelatnicima te učenicima, roditeljima i društvenim institucijama – kroz niz aktivnosti – radi na podizanju svijesti o vršnjačkom i rodno-zasnovanom nasilju i opasnostima te uspostavljanju efektivnih mehanizama za prevenciju i smanjenje nasilja unutar i izvan škole.

Trogodišnji projekt je rezultat saradnje između TPO Fondacije i tri ministarstva obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine: Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona i Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona.

Visok stepen prisutnosti nasilja u društvu, ali i zastupljenost vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja u školama u BiH predstavlja veliki izazov za društvo u pogledu izgradnje adekvatnih metoda za suprotstavljanje opasnostima svih vrsta nasilja među djecom. Kako spriječiti nasilje je jedno od ključnih pitanja koje se tiče cijelog društva, jer se susrećemo s nedovoljno kvalitetnim pristupima sistemskom praćenju i analizi različitih oblika nasilja i njihove manifestacije. Uzimajući u obzir različite socioekonomski faktore, transgeneracijski prenosive traume, patrijarhalne i nejednakе uloge muškaraca i žena u porodici kao i nestabilna emocionalna okruženja u kojima djeca odrastaju i druge, indirektne faktore koji utječu na razvoj nasilničkog ponašanja, svaki/a član/ica zajednice ima obavezu raditi na prevenciji i rješavanju problema nasilja. Škola i porodica, kao najvažniji faktori socijalizacije ličnosti imaju posebnu odgovornost.

Nasilje u školi nije nova pojava. Nedovoljna informiranost o tome kako primijetiti znakove, analizirati profile sudionika i proučavati faktore rizika za pojavu nasilja u školi, kao i nedostatak jedinstvenog odnosa škola prema nasilju upućuju alarmantan poziv svim nivoima društva na sistemski pristup problemu nasilja u školama. S ciljem iznalaženja adekvatnih metoda rada i mehanizama u rješavanju problema nasilja, ovaj poziv se primarno odnosi na potrebu proučavanja relevantnih informacija prikupljenih direktno od nastavnika, pedagoga i psihologa, kao ključnih aktera u odgojno-obrazovnom procesu u osnovnim školama.

Baseline studiju je proveo tim TPO Fondacije na temelju upitnika u čijoj izradi su učestvovale dr. Amra Delić, specijalistica neuropsihijatrije, mr. sc. Alma Jeftić i mr. sc. Melika Šahinović.

Zahvaljujemo se svim osnovnim školama koje su učestvovale u istraživanju a posebno njihovim pedagozima, psiholozima, socijalnim radnicima i nastavnicima. Također se zahvaljujemo predstavnicima ministarstava obrazovanja u tri kantona: mr. sc. Melisi Mizdrak, mr. sc. Ivici Augustinović i prof. Emini Jusufbegović za podršku koju su pružili tokom provođenja studije.

1. VRŠNJAČKO I RODNO-ZASNOVANO NASILJE U ŠKOLI

1.1. Ciljevi, uzorak i metodologija istraživanja

Cilj analize je utvrditi oblike i vrste nasilja u osnovnim školama u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine, reakcije nastavnika na nasilje i preventivne mjere koje se preduzimaju u školama kako bi se ono spriječilo i pravovremeno reagiralo u slučajevima vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja.

Osnovni ciljevi istraživanja su:

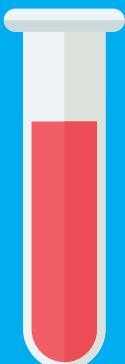
1. Analizirati u kojoj mjeri su nastavnici i osoblje škola (pedagozi, psiholozi i/ili socijalni radnici) upoznati s problemom vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja
2. Utvrditi učestalost i vrstu nasilja koja je najčešće prisutna u školama
3. Analizirati vrste sukoba i nasilničko ponašanje djevojčica i dječaka, njihove uzroke i posljedice
4. Analizirati procedure koje se provode u procesima rješavanja slučajeva nasilja u osnovnim školama u tri kantona
5. Analizirati načine na koje se vrši prevencija nasilja u osnovnim školama u tri kantona
6. Analizirati ulogu i odgovornosti školskog menadžmenta u sprečavanju i smanjenju nasilja u školi
7. Analizirati partnerstvo između škole i roditelja u oblasti prevencije i smanjenja nasilja u školi
8. Analizirati odnos škole i šire zajednice (Centra za mentalno zdravlje, Centra za socijalni rad i policije) u rješavanju slučajeva nasilja u školi

Dugoročni ciljevi istraživanja su:

1. Jačanje kompetencija nastavnika u radu s učenicima s ciljem prevencije i smanjenja nasilja u njihovoј okolini
2. Jačanje školskog kolektiva (uprava škole, pedagozi, psiholozi, nastavnici) s ciljem uspostavljanja kvalitetne saradnje u radu na prevenciji i smanjenju nasilja u školi
3. Osnaživanje pedagoga škole s ciljem uspostavljanja programa rada s nastavnicima i učenicima u oblasti prevencije i smanjenja svih oblika nasilja u i izvan škole
4. Podsticanje nastavnika i pedagoga (uključujući psihologe i socijalne radnike) na kreativne edukativne metode rada sa učenicima s ciljem jačanja kompetencija za izgradnju kvalitetnih međusobnih odnosa kao i snaženja individualnih vještina neophodnih za zdrav psihosocijalni razvoj

5. Podsticanje školske uprave na stvaranje neophodnih uslova za preventivne radnje s ciljem podsticanja razvoja emocija i vještina koje indirektno sprečavaju nasilničko ponašanje kod učenika (sportske, umjetničke, društvene, humanitarne aktivnosti i sl.)
6. Pozivanje na zakonsku odgovornost svakog/e pojedinca/ke (nastavnika/ce, školskog/e djelatnika/ce ili učenika/ce) na dužnost da prijavi bilo kakav oblik uočenog nasilja nadležnim organima
7. Osnaživanje partnerstva škole i roditelja zasnovanog na odgovornosti, privrženosti i ozbiljnosti te kontinuiranom sudjelovanju u planiranju, osmišljavanju i organizaciji školskih programa i aktivnosti iz oblasti prevencije nasilja

UZORAK

U kvantitativnom dijelu istraživanja učestvovao je 151 nastavnik iz osnovnih škola tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine (Kanton Sarajevo, Srednjobosanski kanton i Hercegovačko-neretvanski kanton).

U kvalitativnom dijelu istraživanja (polustrukturirani intervjuji) učestvovalo je ukupno 29 pedagoga, psihologa i socijalnih radnika osnovnih škola iz navedenih kantona.

Planirani broj upitnika je bio 165, međutim, 14 upitnika nije uzeto u obzir a razlozi su nezainteresiranost za oblast i učešće ispitanika/ce u ovom istraživanju, nepovrat dostavljenih upitnika timu za istraživanje, nepotpunjavanje osnovnih podataka vezanih za ključno strukturiranje istraživanja ili su vraćeni upitnici bili sa manje od 10% popunjenih odgovora.

Detaljniji opis uzorka se nalazi u dijelu 2.1.

Metodologija

Za potrebe Baseline studije korištena je kvantitativna i kvalitativna analiza. Dizajniran je upitnik za nastavnike koji se sastojao od 38 pitanja, sedam podpitanja otvorenog tipa, četiri pitanja su bila otvorenog tipa, tri pitanja kombinovanog tipa (zatvorena pitanja s mogućnošću dopisivanja odgovora) i ostala pitanja su bila zatvorenog tipa sa tri do sedam ponuđenih odgovora. Tri pitanja su kreirana s mogućnošću popunjavanja više od jednog ponuđenog odgovora, kod zatvorenih pitanja. Prva verzija Upitnika je sadržavala više pitanja. Međutim, nakon urađene pilot analize, određeni broj pitanja je izbačen zbog odstupanja od cilja istraživanja i bila su nedovoljno razumljiva ispitanicima. Upitnici su distribuirani i popunjavani na okupljanjima ispitanika u Sarajevu, Mostaru i Vitezu, kao i u osnovnim školama u tri navedena kantona.

Pored upitnika, proveden je i polustrukturalni intervju koji se sastojao od 12 pitanja. Neka pitanja su bila kombinacije nekoliko pitanja iz upitnika kvantitativne analize. Polustrukturalni intervjuji su realizovani u 29 osnovnih škola navedenih kantona, te su snimani u audio formatu i kasnije prerađivani u transkripte radi dalje analize. Intervjuji su pružili dodatnu mogućnost za dublji uvid i razumijevanje pojmova vršnjačkog

i rodno-zasnovanog nasilja, protokola i praksi o postupanju u slučaju nasilja kao i uloge šire zajednice u prevenciji i smanjenju nasilja u školama.

Etički protokol

Svi učesnici u istraživanju su prethodno upoznati s ciljevima istraživanja. Svaki/a ispitanik/ca je dobio/la po dva primjera pristanka na sudjelovanje u istraživanju, na kojem su navedene temeljne informacije o istraživanju te su ispitanici upisivali lične podatke (ime, prezime, naziv škole u kojoj rade, predmet koji predaju i kontakt informacije). Pristanci na učešće se isključivo tiču arhive TPO Fondacije u okviru istraživanja, dok su svi upitnici i intervjuji anonimnog karaktera i rađeni su pod prethodno dodijeljenim šiframa.

Kvalitativni i kvantitativni dio istraživanja su provedeni u okviru škola ili na okupljanjima koja je organizirala TPO Fondacija u okviru edukativnih seminara za školske djelatnike. Menadžment svake škole je prethodno bio upoznat s aktivnostima istraživanja te smo, u dogovoru s njima, planirali vrijeme provođenja istraživanja kako se ne bi remetio redovan nastavni proces.

1.2. Definicije

Vršnjačko nasilje u školama

Prema Draganu Popadiću (2009) izrazi "nasilje u školi" i "školsko nasilje" nisu potpuni i kao takvi se ne bi trebali koristiti bez podrobnijeg obrazloženja. Najveći nedostatak ovih termina je da se ograničavaju prostorom u kojem se nasilje događa. Također, oba termina doprinose diskriminaciji budući da se nasilje vidi jedino u prostoru u kojem se dešava pri čemu se u potpunosti zanemaruje da se ono može dogoditi (a i događa se) svuda.

Nasilje je, prema definiciji Međunarodne zdravstvene organizacije, "namjerno, zaprijećeno ili aktuelno korištenje fizičke sile ili moći protiv sebe ili druge osobe, ili protiv grupe i zajednice koje vodi ili s velikom vjerovatnoćom može da dovede do ozljede, smrti, psihološke povrede, nerazvijenosti ili deprivacije" (WHO 1999: 2).

Prema tome, nasilje postoji i tamo gdje postoji namjera da se ono provede u djelo, a ne samo u situacijama u kojima je zaista i učinjeno. Stoga je namjera da se počini nasilje jako važna jer pomaže i da se napravi razlika između nasilja i obične dječje igre i nestaljuka. Ipak, problem sa namjerama je taj što nisu vidljive pa je teško o njima zaključivati a još teže ih je predvidjeti.

Problem definiranja nasilja nije samo u poteškoćama shvatanja namjera nego i u samom određenju šta ono uopće uključuje. Neke ranije definicije nasilja, iz psihologije, su govorile samo o fizičkom nasilju i sadržavale definicije koje su se odnosile na dijelove tijela upotrijebljene prilikom izvršenja samog nasilnog čina. Stoga je Popadić (2009) napravio razliku između nasilja i agresije pri čemu je nasilje podvrsta agresije

kada se uzme u obzir ozbiljnost nanesenih povreda. Također, u našem jeziku se zadržala i riječ bullying koja se koristi kada se pokušava objasniti nasilje jačeg/e prema slabijem/oj a u psihologiju ga je uveo Pikas, 1989. Bullying prema Olweusu (1993) predstavlja oblik agresivnog ponašanja u kojem je žrtva više puta izlagana nasilju i u situacijama u kojima postoji nesrazmjer moći pri čemu je počinilac/teljica jači/a pojedinac/ka ili grupa.

Popadić (2009) je razgraničio određene vrste ponašanja koje se često (i pogrešno) svrstavaju u školsko nasilje: antisocijalno ponašanje, borbeni sportovi, tuča kao igra ("rough-and-tumble play"), igranje nasilnih video igara, konflikt (sve dok ne uključuje primjenu sile i negativnih emocija), kažnjavanje (razdvaja ih pozicioniranje na dimenziji opravdanosti), školovanje (kao neka vrsta simboličkog nasilja) i predrasude koje same po sebi nisu nasilje dok diskriminacija na osnovu predrasuda jeste.

Rodno-zasnovano nasilje

Rodno-zasnovano nasilje je globalni fenomen koji ne poznaje geografske, socijalne, ekonomske, etničke niti bilo koje druge granice. Ono se dešava svuda i predstavlja brutalno kršenje ljudskih prava i najveću prepreku ka postizanju rodno-pravne jednakosti. Nažalost, često prolazi kao neotkriveno jer ga zataškavaju različite institucije, uključujući i školu. Globalna studija o nasilju nad djecom i Detaljna studija o svim oblicima nasilja nad ženama su dva dokumenta kojima je generalni sekretar Ujedinjenih nacija skrenuo pažnju međunarodne javnosti na problem izloženosti djece rodno-zasnovanom nasilju u školama, 2006. godine.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1993. godine interpretira nasilje nad ženama kao "bilo koji oblik rodno-zasnovanog nasilja koje rezultira ili će vjerovatno rezultirati u fizičkom, seksualnom ili psihološkom povređivanju ili patnji žena, uključujući i prijetnje takvim činom, ograničavanje slobode kako u privatnom tako i u javnom životu" (član 1). Potrebno je shvatiti da je identitet kompleksan konstrukt i samim tim nasilje se može dešavati kako unutar tako i izvan granica roda (npr. muškarci nad ženama i obrnuto). Također, nasilje se ne može shvatiti samo u okviru definicije predviđene UN Deklaracijom nego kao bilo koja forma fizičkog i emocionalnog uznemiravanja, ponižavanja i prijetnji.

Jedan od problema vezanih za razumijevanje rodno-zasnovanog nasilja predstavljaju stereotipi o tipičnim osobinama žene i muškarca, kao i pretjerano uvriježena slika o jednakosti spolova u društvu. Stoga je jako važno osvijestiti trenutno stanje i prepostavke o društvenim normama, terminologiji koja se upotrebljava te samom razumijevanju roda i seksualnosti kako bi se moglo objasniti zbog čega nastavnici i osoblje škole generalno rijetko ili gotovo nikada ne reagiraju na rodno-zasnovano nasilje ili ga shvataju kao bilo koji drugi oblik vršnjačkog nasilja.

Vrste nasilja

Kao vrste nasilja u školi najčešće se navode (prema Popadić 2009):

- ~ Fizičko nasilje koje dovodi do različitih oblika fizičkih ozljeda
- ~ Emocionalno/psihološko nasilje koje dovodi do privremenog ili trajnog narušavanja emocionalnog zdravlja djeteta
- ~ Seksualno nasilje koje podrazumijeva navođenje na neželjeni seksualni čin ili upotrebu rječnika s naznakama neprimjerenog seksualnog dijaloga
- ~ Elektronsko nasilje, koje je relativno nova pojava, a podrazumijeva svaki oblik javnog ponižavanja, zlostavljanja i vrijeđanja druge osobe na društvenim mrežama (u pitanju je višedimenzionalna pojava koja se u nekim aspektima preklapa sa već navedenim oblicima nasilja osim što je ograničena na virtualni svijet društvenih mreža). Ono uključuje slanje elektronskih poruka koje sadrže prijeteći ili vulgarni sadržaj, uništavanje ugleda druge osobe na društvenim mrežama kroz lažno predstavljanje, otkrivanje privatnih razgovora ili fotografija i videa drugih osoba, kao i neprihvatanje i/ili namjerno isključivanje druge osobe iz online društvenih grupa

Nasilje u školi, bez obzira da li se radi samo o vršnjačkom ili i o rodno-zasnovanom, nije jednostavno primijetiti i detektirati, kako bi se na vrijeme preventivno djelovalo. Jedan od razloga je i što se to isto nasilje ne dešava uvijek i nužno unutar škole, nego i u dvorištu, na putu do kuće, na društvenim mrežama, u restoranima i slično. Također, učenici su svjesni da bilo koji oblik nasilja nije dozvoljen u krugu škole pa shodno tome "djeluju" izvan nje, skrivajući se od odraslih. Pored toga, nasilje nije uvijek lako uočiti jer je često nepredvidivo, ne dešava se učestalo, pojavljuje se u obliku izolovanih slučajeva (takozvanih ekscesa) i ne obuhvata sve učenike i sve situacije. Ukoliko neko izvan škole želi utvrditi da li u istoj postoji neki oblik nasilja među učenicima, suočava se s problemom škole kao poluzavorene institucije i prilično šturmim objašnjenjima osoblja čiju je pouzdanost teško provjeriti. To je najčešće slučaj zbog sasvim oprečnih tumačenja šta uopće predstavlja nasilje i određenja nasilja kao takvog. Ipak, zbog činjenice da djeca najveći dio vremena provode upravo u školi, nasilje, antisocijalno (ali i prosocijalno) ponašanje se mogu promatrati i istraživati s ciljem kreiranja preventivnih programa.

Tremblay (2000) je utvrdio da se u većini slučajeva agresivnost mjeri na osnovu procjene drugih pri čemu se oni ne pitaju o namjeri osobe koju procjenjuju nego samo o njegovim/njenim postupcima. Samim tim ispitanik/ca neće (ili hoće, ali vrlo rijetko) prijavljivati slučajeve nehotičnog nasilja koje se dešava u sklopu odbrane od napada jačeg i slično. Također, često se dešava da se i različiti oblici antisocijalnog i asocijalnog ponašanja svrstavaju i/ili određuju kao vršnjačko nasilje što je pogrešno budući da antisocijalno ponašanje predstavlja zajednički oblik za sve vrste ponašanja koja su usmjerena ka narušavanju različitih formi društvenih normi (pravnih, moralnih, narušavanje integriteta autoriteta i slično). Asocijalno ponašanje nije protiv, nego samo mimo uobičajenih standarda i vrijednosti.

Žrtve, nasilnici i žrtve-nasilnici

U literaturi se često razmatraju tri slučaja: žrtve nasilja – oni koji su povrijeđeni bilo emocionalno ili fizički, nasilnici – oni koji povređuju i žrtve-nasilnici – koji se istovremeno nalaze u obje pozicije. Bitno je znati razgraničiti navedene oblike te prepoznati osnovne karakteristike kako bi se moglo preventivno djelovati.

Žrtve su najčešće meta druge djece i ne uzvraćaju nasilje. Pored toga, sve žrtve uglavnom pokazuju neke zajedničke karakteristike: fizički su slabiji, preosjetljivi, anksiozni, plašljivi i povučeni (Byrne 1994; Marano 1995; Popadić 2009). Uglavnom su nesigurni, neasertivni, plačljivi (posebno kada reagiraju na napad), depresivni, imaju nisko samopouzdanje i lošu sliku o sebi. Navedeni opisi su karakteristični za oba spola i različite uzraste. Nerijetko žrtve imaju neki fizički nedostatak (npr. mucanje ili neki tjelesni deformitet) iako to ne mora biti direktan povod za zlostavljanje. Tjelesni deformitet je često povod za zlostavljanje jer su ta djeca izolovana i imaju manje prijatelja koji bi ih mogli štititi (Cowie i Wallace 2000). Također, djeca iz marginaliziranih porodica su češće izložena nasilju, ali češće mogu i postati nasilnici.

Od velike je važnosti znati prepoznati da je dijete izloženo nekom obliku nasilja. Neki od faktora koji na to ukazuju su, prema Elliotu i saradnicima (1997), sljedeći:

- ~ Dijete ne želi da ide u školu
- ~ Dijete izmišlja razloge samo da ne bi išlo u školu
- ~ Dijete se plaši da izađe iz kuće
- ~ Dijete često mijenja put od kuće do škole, tj. nekada ide i dužim putem da bi zaobišlo uobičajenu rutu
- ~ Slab uspjeh u školi – posebno ukoliko je došlo do naglog pada u prosjeku ocjena
- ~ Problemi s koncentracijom, motivacijom, voljom za rad i učenje
- ~ Dijete gubi stvari ili se vraća bez stvari ili sa oštećenim stvarima (uključujući i užinu)
- ~ Gubitak apetita i opća nezainteresiranost za hranu (posebno ukoliko prije nije imalo takvih problema)
- ~ Zdravstveni problemi (posebno oni koji se mogu objasniti psihosomatskim faktorima poput glavobolje, bolova u stomaku, grčeva i slično)
- ~ Povlačenje u sebe i vlastiti prostor
- ~ Noćno mokrenje, mucanje, plač, noćne more
- ~ Ogrebotine na tijelu
- ~ Traži veće količine novca nego je uobičajeno i gubi džeparac
- ~ Odbija da komunicira o svojim problemima i da vodi računa o sebi i ličnoj higijeni

Neophodno je naglasiti da žrtve zlostavljanja uglavnom o tome ne pričaju nikome (pa čak ni roditeljima ili bliskim prijateljima). Stavrinić i saradnici (2011) su u istraživanju došli do zaključka da žrtva ispoljava tri emocije: strah, stid i krivnju. Zbog toga je znatno teže uočiti kada je neko žrtva nasilja kao i pristupiti djetetu ukoliko se sumnja da se nalazi u takvoj situaciji. Također, važno je znati da se bilo koji od gore pomenutih simptoma mogu pojaviti iz drugog razloga koji ne mora nužno biti povezan s nasiljem.

Olweus (1978) je među prvima primijetio da nastavnici često i žrtve opisuju kao nemirne, iritabilne, anksiozne i agresivne. One često provociraju svoje vršnjake a ponekad i cijeli razred, pa ih je stoga Olweus označio kao provokativne žrtve, tj. djecu koja su istovremeno i nasilnici i žrtve nasilja. Različiti autori tu grupu djece

nazivaju različitim imenima: kao provokativne žrtve (Olweus 2001), nasilnici-žrtve (Boulton i Smith 1994) ili agresivne žrtve (Schwartz i sar. 2001). Generalno mali broj djece pripada ovoj grupi i često su to djeca sa problemima samokontrole i, nerijetko, dijagnosticiranim poremećajem pažnje sa hiperaktivnošću (ADHD).

Nasilnici se izdvajaju prema nedostatku empatije. Stavrinides i saradnici (2011) su utvrdili da nasilnici imaju poteškoće s emocionalnom komponentom empatije, tj. nemogućnošću da osjećaju pri čemu je kognitivna komponenta netaknuta (tj. mogu jednostavno i bez poteškoća procesirati situaciju i shvatiti njen tok). Također su skloniji da druge doživljavaju kao opasne, negativne, neprijateljski nastrojene čime uveliko opravdavaju svoje postupke.

Dwyer i saradnici (1998: 8-11) su napravili listu osobina koje mogu ukazivati roditeljima i nastavnicima da se dijete može razviti u nasilnika/cu:

- ~ Povlačenje iz društva
- ~ Izraženo osjećanje izoliranosti i usamljenosti
- ~ Osjećaj odbačenosti
- ~ Osjećaj da njega/nju svi napadaju i pokušavaju iskoristiti
- ~ Slab uspjeh u školi i nezainteresiranost za učenje (bez naznake poteškoća u učenju i sličnih problema)
- ~ Nasilje je prisutno i u crtežima i literarnim radovima djeteta
- ~ Nemogućnost kontrole bijesa
- ~ Impulsivnost i hronično udaranje
- ~ Problemi s disciplinom i vladanjem u školi
- ~ Agresivno ponašanje registrirano i izvan škole (a često i prije polaska u školu)
- ~ Netolerancija prema drugim i drugačijim učenicima, predrasude i diskriminacija
- ~ Zloupotreba alkohola i opojnih droga
- ~ Uključivanje u sumnjiva udruženja, bande i slično

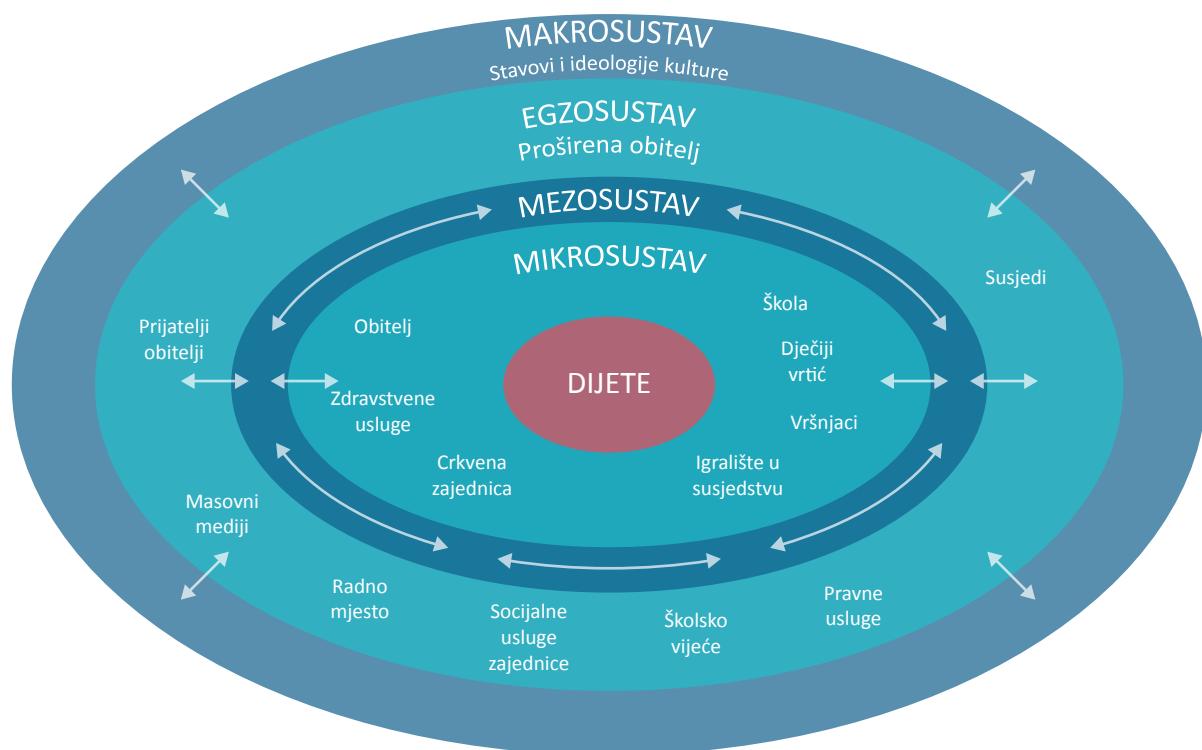
Popadić (2009) smatra kako je bitno razgraničiti dva oblika agresivnosti: reaktivnu i proaktivnu. Pri tome prva prethodi drugoj i služi kao katalizator za njen razvoj. Naprimjer, neka djeca već u ranim stadijima razvoja pokazuju probleme u regulaciji osjećanja i lako se razbjesne, čemu pogoduje strog odgoj koji doprinosi shvatanju da se agresivnošću mogu rješavati problemi. Zbog toga svoja nasilna ponašanja usmjeravaju prema svima koji ih na bilo koji način uznemire (npr. i kada ne mogu dobiti ono što požele ili kada se stvari jednostavno ne odvijaju na način na koji bi oni to htjeli i/ili planirali).

Rigby (2007) je razlikovao dvije vrste nasilnika: onaj/a koji/a ima agresivni temperament, neprijateljski je nastrojen/a prema drugima i potječe iz disfunkcionalne porodice, dok je drugi/a pasivni/a nasilnik/ca ili sljedbenik/ca koji/a je pripadnik/ca grupe koja maltretira slabije koji nisu njihovi članovi. Pri tome se sam/a član/ica grupe ubjeđuje kako ne čini ništa loše niti ima zle namjere jer nije u stanju sagledati situaciju iz drugog ugla i uočiti štetu koju nanosi onima koji ne pripadaju toj grupi.

1.3. Uzroci vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja

U psihologiji postoji više teorijskih pristupa koji se koriste prilikom objašnjenja uzroka i nastanka vršnjačkog nasilja. Najširi od tih pristupa svakako je Bronfenbrennerov ekološki (sistemske) pristup (Bronfenbrenner 1979). On je promatrao društveni kontekst u nekoliko "slojeva", tj. mikro, mezo i makro struktura koje se nastavljaju jedna na drugu i između kojih postoji snažna povezanost. Posmatrati nasilje kao ekološki fenomen znači isticati ga kao rezultat složene interakcije interindividualnih i intraindividualnih varijabli. Individualne karakteristike su pod utjecajem različitih ekoloških konteksta poput porodice, škole, prijatelja odnosno vršnjaka i šire zajednice. Zbog toga termin ekološki, u ovom kontekstu, podrazumijeva odnos između pojedinca/ke i njegove/njene uže i šire okoline, nešto što će kasnije Dodge i Petti (2003) nazvati biopsihosocijalnim modelom.

Shema 1: Bronfenbrennerov ekološki model (prema Vasta, Haith i Miller 2005: 61)

Prema Bronfenbrenneru dijete i okolina neprekidno utječu jedno na drugo na jedan dvosmjerni, transakcijski način. Zbog toga se nasilje u školi ne može promatrati kao izolovani fenomen, nego pojava koja se dešava kako u užem tako i u širem okruženju. Stoga se ne može usmjeravati samo na individuu prilikom analize uzroka vršnjačkog nasilja, nego je neophodno usmjeriti se na okruženje u kojem se dijete nalazi (porodica, vršnjaci, škola, susjedstvo, vjerska zajednica, mediji, ideologija, itd.). Prema tome, ekološka perspektiva ne negira utjecaj genetskih faktora kao uzročnika nasilnog ponašanja djeteta već ih sagledava zajedno sa užim i širim okolinskim faktorima u kojima se ono nalazi.

Drugi pristup proučavanju nastanka nasilja je teorija učenja prema kojoj dijete ispoljava ono što je, na neki način i kroz određene procese, naučilo. Prema ovoj perspektivi, dijete uči određeno ponašanje ali i situacije i oblike u kojima bi ga ispoljilo sve dok to ispoljavanje ne pređe u automatizam. Već od druge godine života, kroz princip nagrade i kazne, dijete uči da diskriminira šta je agresivno a šta poželjno ponašanje te kako da reagira u određenoj situaciji. Prema Pattersonovom modelu prisiljavanja

(Patterson 1982; Patterson i sar. 1992) tokom porodičnih konflikata roditelji "uče" dijete da bude agresivno tako što potkrepljuju njegovu/njenu agresivnost.

Bandurina socijalno-kognitivna teorija (Bandura 1977) polazi od pretpostavke da je agresivno ponašanje naučeno, ali sistem nagrade i kazne predstavljaju samo dio odgovora na pitanje šta zapravo podstiče takvo ponašanje. Prema Banduri, djeca uče opservacijom, imitacijom i modelovanjem. Također, Bandura je vjerovao u recipročni determinizam prema kome ponašanje oblikuje okolinu ali i okolina oblikuje ponašanje. Pored toga, ova teorija naglašava važnost samopotkrepljenja ili samoregulacije što podrazumijeva da ljudi sami sebi postavljaju određene standarde ponašanja na osnovu kojih se pohvaljuju ili kritikuju zavisno od toga da li su ih postigli ili ne. Prema tome, većina djece sebe osuđuje nakon ispoljene agresivnosti, ali određenom broju djece takav postupak izaziva osjećaj zadovoljstva i povećanog samopoštovanja. Zbog toga je Bandura postavio niz postupaka poput moralnog opravdavanja, nepriznavanja odgovornosti kojima pojedinac/ka ili grupa interpretiraju vlastiti postupak kako bi izbjegli samokažnjavanje te tako podržavaju i utvrđuju agresivno ponašanje.

Frustraciona teorija nije toliko u upotrebi kada se pokušava objasniti vršnjačko nasilje budući da se sam fokus sa siledžijstva premjestio na instrumentalnu (proaktivnu) agresiju koja se mnogo bolje može objasniti već pomenutim teorijama nego teorijom frustracije (Popadić 2009). Stoga se frustraciona teorija više pominje u takozvanoj "laičkoj" ili "narodnoj" psihologiji u kojoj se agresivno ponašanje učenika pripisuje "kratkom fitilju", "nemogućnosti postizanja cilja" i tome slično.

Pored navedenih teorija, nastavnici se često služe biološkim determinizmom prilikom objašnjenja agresivnog ponašanja kod nekih učenika te isto pripisuju genetskim faktorima ili lošim odnosima u porodici (disfunkcionalna porodica i slično). Istraživanja su pokazala da veći rizik za agresivno ponašanje imaju djeca koju roditelji zanemaruju, odbacuju, strogo kažnjavaju i koja nemaju razvijenu emocionalnu vezu sa roditeljima (Ma i sar. 2001). Do sada najopsežniju longitudinalnu studiju utjecaja odgoja na razvoj agresivnog ponašanja kod djece ponudio je Patterson (1989). On je došao do modela prisiljavanja prema kojem roditelji grijše već na samom početku odgoja djeteta zbog prevelike kontrole i nametanja pravila te konfrontiranja sa djetetom kada se pravila ne ispoštuju. Zbog stalnog pritiska s obje strane, roditelj /ica popušta a dijete to shvata kao neku vrstu odobravanja agresivnog ponašanja što dovodi do učvršćivanja agresivnog obrasca.

Navedene teorije uglavnom se odnose na modele agresivnog ponašanja kod djece. Većina istraživanja, kod nas i u svijetu, obuhvata vršnjačko nasilje u školama dok se znatno manje govori o rodno-zasnovanom nasilju koje je mnogo prisutnije. Često nastavnici nisu upoznati s konceptom rodno-zasnovanog nasilja niti im je jasno kako ga razlikovati od uobičajenih formi agresivnosti koje se ispoljavaju u i izvan učionice. Kada je riječ o toj vrsti nasilja, bitno je razlikovati eksplicitnu i implicitnu formu. Eksplicitna forma podrazumijeva otvoreno seksualno nasilje koje može uključivati agresiju, seksualno uznemiravanje, dodirivanje, verbalno zlostavljanje, zastrašivanje i prisilni seksualni čin. Implicitni oblik rodno-zasnovanog nasilja obuhvata postupke koji su manje vidljivi i proističu iz svakodnevnih školskih praksi koje jačaju diferencijaciju roda. Takvi postupci mogu sami po sebi biti agresivni, poput tjelesnog kažnjavanja, ili mogu navoditi na agresivne radnje.

1.4. Uloga nastavnika

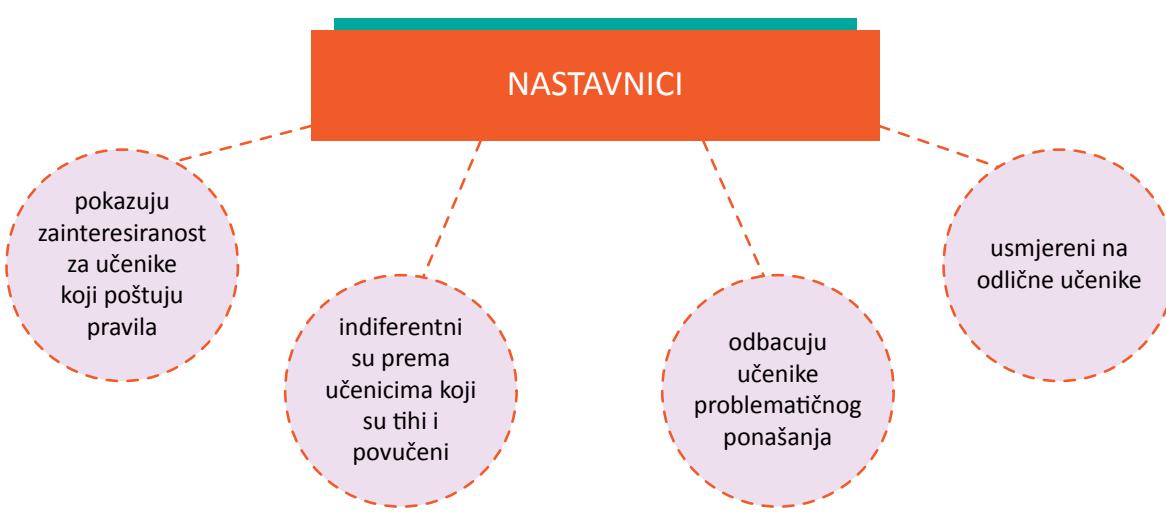
Nastavnik/ca direktno utječe na količinu i intenzitet nasilja u odjeljenju/učionici. Pri tome ne treba zanemariti činjenicu da i sam/a nastavnik/ca može biti nasilan/a, može

uočiti ili ne uočiti nasilje u razredu, može na njega reagirati ili ne reagirati a ukoliko reagira to može uraditi ispravno ili neispravno (u smislu da samo produbi nasilje ili mu poveća intenzitet).

Prema Olweusu (1993) uspješno reagiranje nastavnika/ce podrazumijeva efikasnost koja uključuje stalni nadzor, direktnu i brzu akciju bez ignoriranja sumnjivih ili situacija koje se na prvi pogled čine bezazlenim. Nastavnik/ca je uvijek model za ponašanje na koji se učenici trebaju ugledati. Pri tome nastavnik/ca može preuzeti i negativni model čime će prenijeti agresivno i nasilno ponašanje na same učenike čak i ako to koristi s ciljem suzbijanja nasilja. To se često može dogoditi i zbog neodgovarajućeg rječnika koji nastavnik/ca koristi pri razgovoru sa učenicima, prilikom nametanja pravila i obrazlaganja zbog čega određeno ponašanje nije uredu i šta će se dogoditi ukoliko se ponovi.

Silberman (1969) je utvrdio da su nastavnici često isuviše usmjereni na odlične učenike i one sa dobrim vladanjem te pokazuju zainteresiranost za one učenike koji postavljaju pitanja i povinuju se društvenim normama, dok odbacuju učenike problematičnog ponašanja a indiferentni su prema onima koji su tihi, nevidljivi i povučeni.

Shema 2: Odnos nastavnika prema učenicima (prema Silberman 1969)

Upravo iz razloga predstavljenih u shemi 1 može se objasniti zbog čega učenici u zavisnosti od ponašanja i načina na koji ih nastavnici percipiraju mogu da se nalaze u potpuno drugačijem socijalnom okruženju i klimi bez obzira na činjenicu da sjede u istoj učionici. Često nastavnici nisu svjesni razlika koje prave među učenicima i načina na koje im one onemogućavaju prepoznavanje i djelovanje u situacijama u kojima mogu uočiti nasilje i trebaju preventivno djelovati. Glavni razlozi zbog kojih nastavnici ne djeluju u situacijama kada uoče nasilje su sljedeći: nedostatak znanja o nasilju (vršnjačkom i rodno-zasnovanom), pogrešna uvjerenja o nasilju (npr. "proći će", "sve je to sastavni dio odrastanja", "roditelji treba da odgajaju" i slično), potcjenjivanje nasilja ("nije to ništa, brzo će proći, još brže ukoliko ne budem obraćao/la pažnju"), nespremnost da se pomogne, nedostatak znanja o preventivnim mjerama i burnout – profesionalno sagorijevanje nastavnika u radnom okruženju zbog nedostatka psihološke podrške u trenucima krize. Također, nedovoljna ili nekvalitetna saradnja s centrima za socijalni rad, psihologima i pedagozima ali i roditeljima odnosno odgajateljima djeteta umnogome otežavaju rad nastavnika/ce i umanjuju njegovu/njenu mogućnost da djeluje preventivno i uoči nasilje u učionici.

2. REZULTATI ANALIZE

2.1. Profil škola i ispitanika

U kvantitativnom dijelu istraživanja učestvovao je ukupno 151 ispitanik (nastavnici u osnovnim školama u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine – Kanton Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski i Srednjobosanski). Od ukupnog broja ispitanika (N=151) bilo je 126 ženskih i 25 muških.

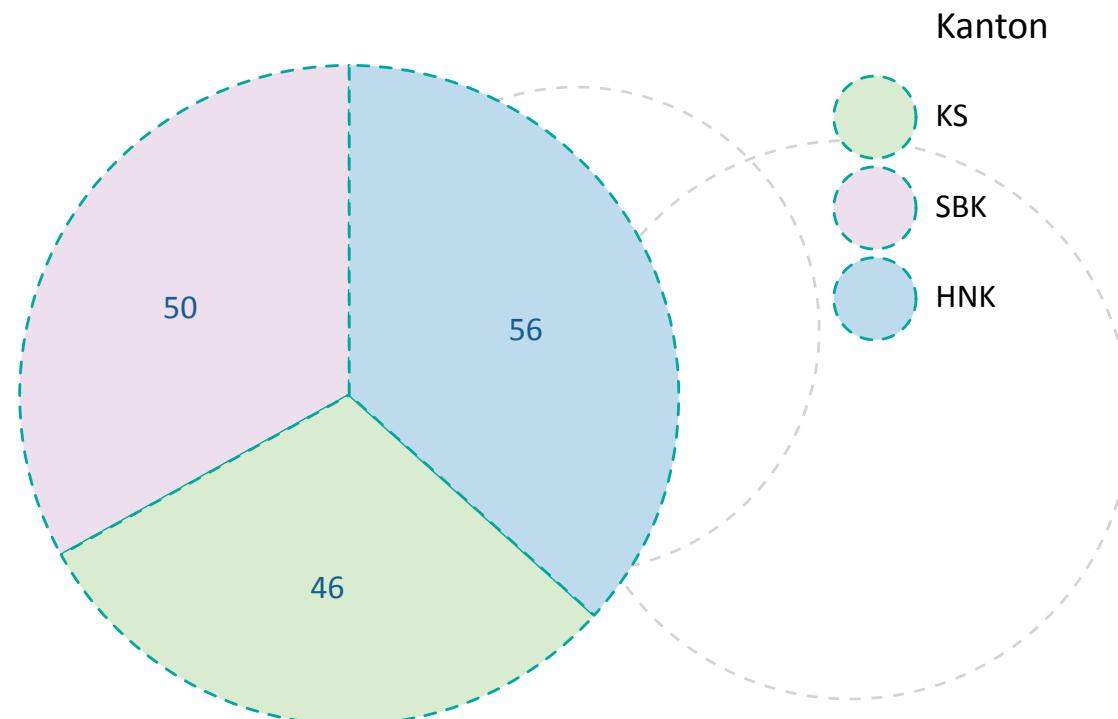
Grafikon 1: Omjer muških i ženskih ispitanika u kvantitativnom dijelu istraživanja

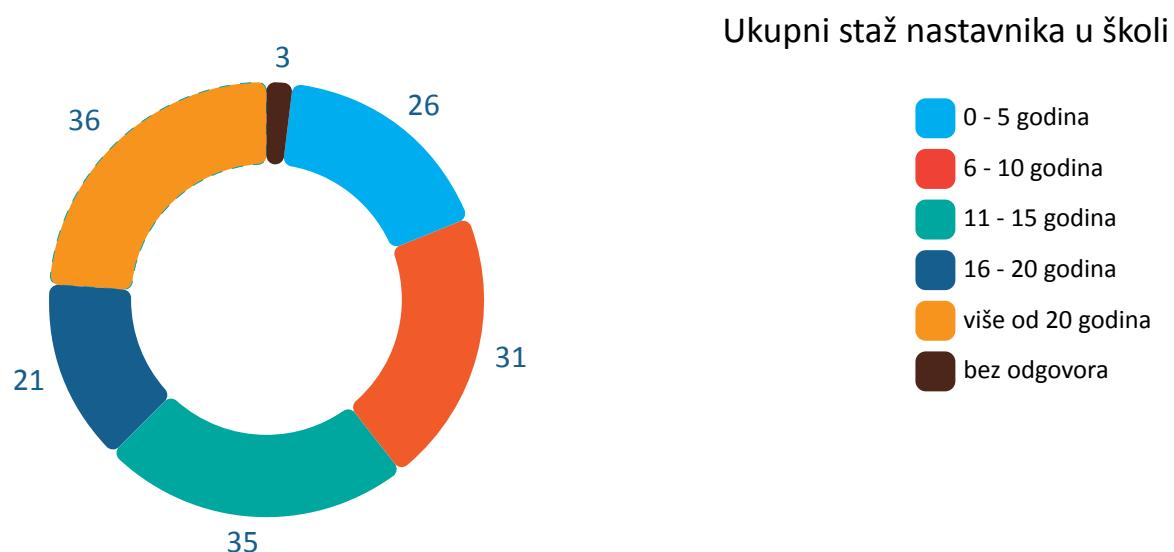
U okviru kvalitativnog dijela istraživanja urađeno je 29 intervjuja sa pedagozima, psiholozima i socijalnim radnicima koji rade u školama u navedena tri kantona. Od toga je bilo 26 žena i 3 muškarca.

Istraživanjem su obuhvaćene ukupno 32 osnovne škole iz tri Kantona (KS, SBK, HNK). Prosjek učesnika po školi je bio 5, a s obzirom na mogućnosti, zainteresiranost ispitanika i brojnost uposlenih u školama, broj učesnika je varirao od 3 do 10.

Grafikon 2: Zastupljenost škola iz svakog kantona

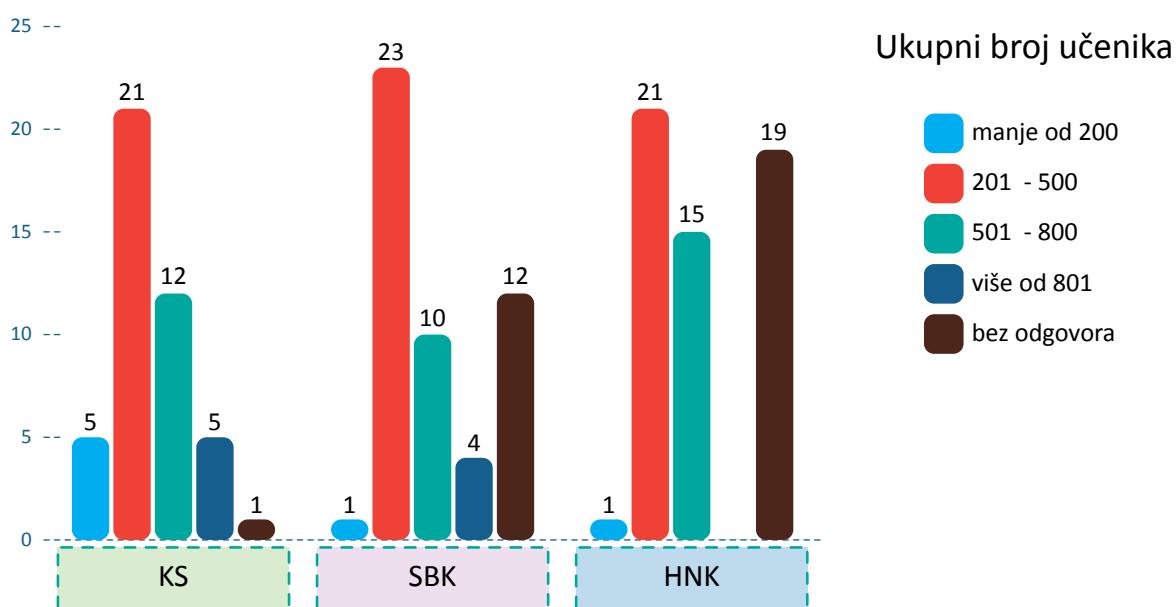

Grafikon 3: Ukupni staž nastavnika u školi

Kao što se iz grafikona 3 može primijetiti, najveći broj nastavnika (36%) ima više od 21 godine staža, dok 35% ima između 11 i 15 godina staža u nastavi.

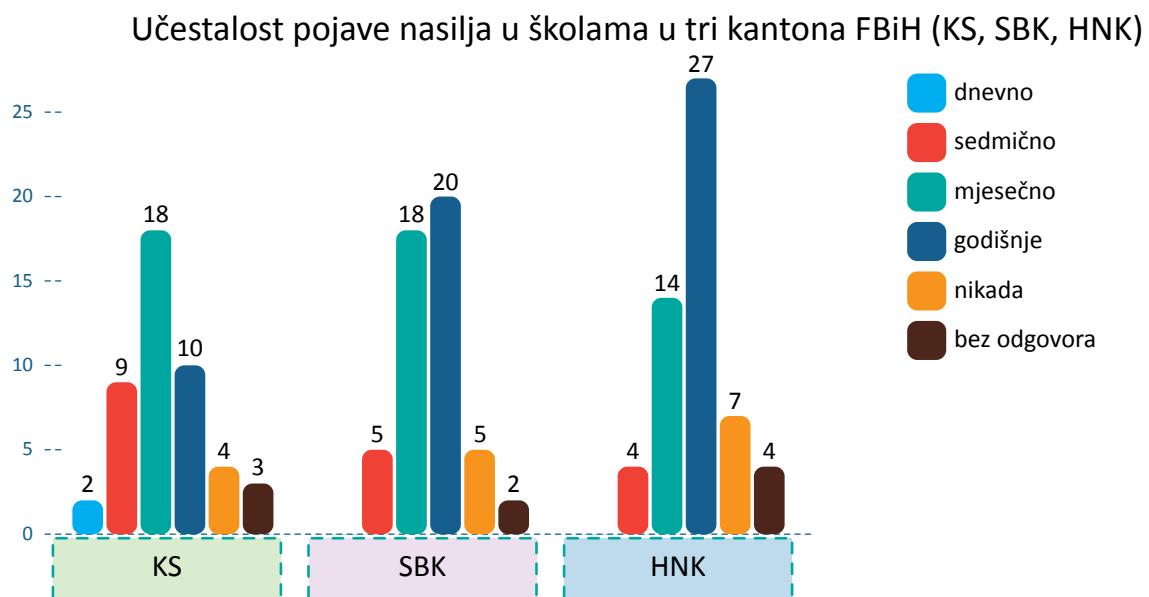
Grafikon 4: Procijenjeni ukupni broj učenika u školi

Iz grafikona 4 se vidi da najveći broj škola iz sva tri kantona ima između 201 i 500 učenika. Najmanje je škola sa velikim brojem učenika (preko 800). Također je zanimljiva činjenica da u sva tri kantona (iako ipak znatno više u SBK i HNK) određeni broj ispitanika nije naveo broj učenika, tj. nije odgovorio na to pitanje, iako podatak o ukupnom broju učenika predstavlja nešto što bi svaki/a nastavnik/ca trebao/la znati o svojoj školi.

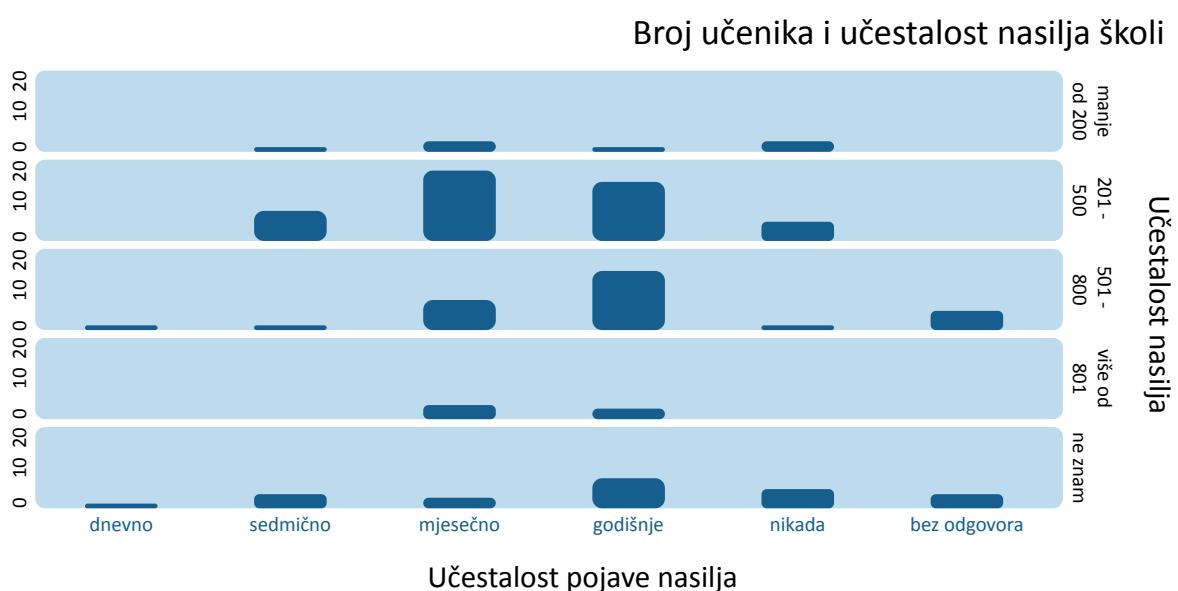
2.2. Prisustvo vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja u školama: najčešći uzroci i počinitelji

Grafikon 5: Učestalost nasilja u osnovnim školama u tri kantona

Kao što se iz grafikona 5 vidi, većina nastavnika su izjavili kako opažaju nasilje u svojoj školi na godišnjem nivou. Manje ih je koji su izjavili da nasilje opažaju na mjesečnom nivou. Prema dobijenim podacima se može zaključiti da su nastavnici svjesni prisustva nasilja među učenicima u školama, ali ga ipak ne smatraju isuviše učestalom pojavom (znatno manji broj nastavnika je izjavio kako smatra da se nasilje dešava na sedmičnom i/ili dnevnom nivou).

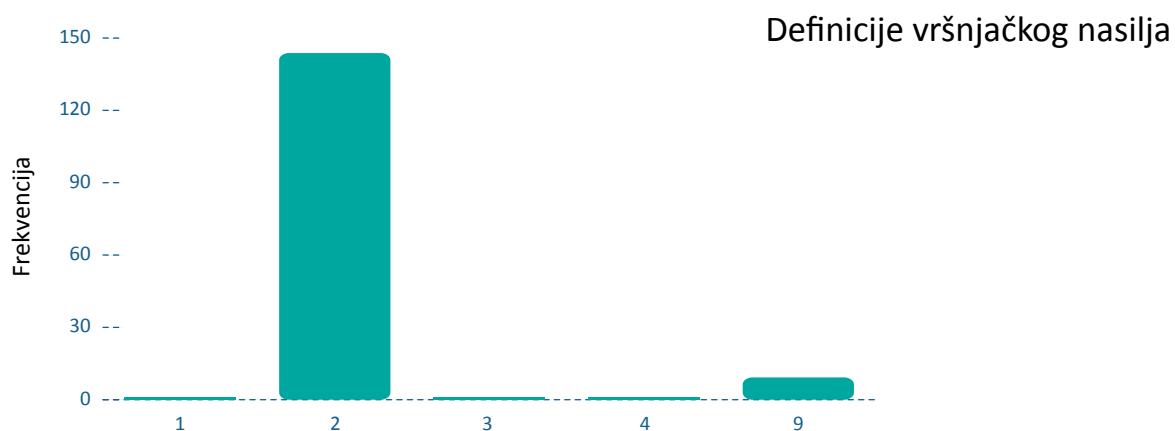
Grafikon 6: Odnos prosječnog broja učenika u školi i učestalosti nasilja

Primjećeno je da nastavnici u određenom broju slučajeva nisu davali odgovor na pitanje o prosječnom ukupnom broju učenika u školi, što pokazuje i kolona broj 9 u grafikonu 6. Pored toga, na osnovu grafikona se može zaključiti da je učestalost

pojave nasilja najveća na mjesecnom i godišnjem nivou u školama koje imaju između 201 i 500 učenika, a zatim u onima koje imaju između 501 i 800 učenika. Zanimljivo je da frekvencija pojave nasilja nije tako visoka u školama koje imaju preko 800 učenika, ali to se može pripisati činjenici da u sva tri kantona ima najmanje takvih škola. Ipak, ne treba zanemariti to da je nastavnicima lakše raditi u školama s manjim brojem učenika jer se tako mogu više posvetiti svakom ponaosob i odvojiti više vremena za praćenje i prevenciju pojave svih oblika vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja. Stoga se "manja učestalost" nasilja u školama s većim brojem učenika (preko 500) treba razmatrati sa stanovišta otežanog rada nastavnika i potrebe za dodatnim kadrom (posebno iz oblasti psihologije i pedagogije) kako bi se omogućilo dodatno praćenje, uočavanje, prevencija i suzbijanje vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja.

Grafikon 7: Najčešće definicije vršnjačkog nasilja

1. Isključivo fizičko nasilje (f=1)
2. Fizičko nasilje i oblici psihološke i socijalne agresije (f=140)
3. Isključivo oblici fizičkog nasilja gdje postoji nesrazmjer snaga (f=1)
4. Isključivo oblici fizičkog nasilja bez obzira na nesrazmjer snaga (f=1)
9. Bez odgovora (f=9)

Iz grafikona 7 se može uočiti da su većina nastavnika (f=140) vršnjačkim nasiljem označili "fizičko nasilje i oblike psihološke i socijalne agresije". To je vrlo važan podatak, budući da je bitno da nastavnici znaju kako nasilje ne podrazumijeva samo fizički napad nego i sve oblike psihološkog i verbalnog napada.

2.3. Opasnosti vršnjačkog nasilja za društvo i školu

Na pitanje koliku opasnost predstavlja vršnjačko nasilje u školi i društvu općenito, većina sagovornika se, kroz razgovor, složila s činjenicom da je nasilje zastupljeno u društvu i predstavlja veliku opasnost, dešava se svuda oko nas, u porodicama, na ulicama, u medijima i mladi ljudi su veoma izloženi njegovim različitim oblicima. Međutim, većina ispitanih su mišljenja da nasilje ne predstavlja opasnost u školi i da nisu zabilježeni slučajevi nasilja. Nasilje se dešava i na putu od škole do kuće, ipak, prema njihovom mišljenju, nasilje je isključeno u samoj školi i ne predstavlja opasnost:

“U društvu i lokalnoj zajednici vršnjačko nasilje predstavlja ogroman problem, općenito nasilje se u društvu tolerira kao nešto što je dozvoljeno ili općeprihvaćeno normalno ponašanje. Nasilje se dešava na putu od škole do kuće ili obrnuto, ali ga u školi nema.” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

“Što se tiče nasilja kao samog nasilja, ja mogu reći da u školi nema nasilja da neko nekog s namjerom zlostavlja, udara, bilo fizički ili psihički, ali pojedinih možda malo udaranja ili guranja nekoga, toga, to se dogodi, ali mi je drago što djeca imaju svijest ako nekom nešto naprave.” (intervju br. 11, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Vršnjačko nasilje u osnovnoj školi gdje ja radim ne predstavlja veliku opasnost jer se sistemska radi, već nekih desetak godina, na prevenciji vršnjačkog nasilja.” (intervju br. 10, Kanton Sarajevo)

Mnoge činjenice, generalno, govore o prisustvu nasilja u školama. Dešava se svakodnevno, u školskim klupama, na malim ili velikim odmorima, u hodnicima, toaletu ili školskom dvorištu. Na pitanje da li nasilje postoji u školi, većina djelatnika škole su skoro jednoglasno izjavili da ne postoji. Međutim kroz dalji razgovor ispitanici počinju pobijati svoj prvobitni stav i iznositi slučajevne nasilja s nerijetkom molbom da ne snimamo taj dio razgovora, iako smo prethodno nekoliko puta već napomenuli da je anonimnost zagarantirana.

“Nije svaki oblik tog ponašanja nasilje. Nasilje je s namjerom da se povrijedi. Međutim, kroz igru kada dođe do nekakvog direktnog nenamjernog sudara, konflikta, vrlo često na satima tjelesnog, takvo ponašanje preraste u nasilni oblik kasnije.” (intervju br. 27, Srednjobosanski kanton).

Vrlo je važno znati razlikovati incident i svađu od vršnjačkog nasilja. Gdje je granica i kada reagirati – pitanje je koje su postavili mnogi ispitanici. Razgovor s nastavnicima i pedagozima je otkrio nedovoljnu informiranost o terminu i definiciji nasilja pa smo često slušali kako fizički obračun ili verbalno maltretiranje jednog/e ili grupe učenika usmjeren ka drugom/j nije nasilje, kao što nasiljem ne možemo zvati slučaj u kojem se vodi internet – Facebook inicijativa o prikupljanju tzv. “likeova” odnosno traženje podrške vršnjaka za isključenje određenog/e učenika/ce iz društva. U većini slučajeva okarakteriziranih kao “gurkanje”, “trač” ili “pubertetska ljubomora” nastavnici ne reagiraju već takve oblike ponašanja i sami odobravaju parolom “To je sve dječije!” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton), kao da je to normalan standard ponašanja za njihov uzrast uključujući potencijalne negativne posljedice koje takvo ponašanje izazove.

“Najčešće što se dešava je taj fizički sukob. Znači, to se zna desiti, ne često, ali se dešava, postoje sukobi, konflikti, razmirice, ali je to sve dječije, rješavamo razgovorima, ali prijave vršnjačkog nasilja nema.” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

Gledišta nastavnika o tome u kolikoj mjeri trebaju biti uključeni u proces rješavanja nasilja i sukoba među učenicima također se djelimično razlikuju. Iz grafikona 8 se vidi da većina nastavnika (71) misli kako, u zavisnosti od slučaja, učenicima treba dozvoliti da sami rješavaju probleme nasilja. Ipak, može se primjetiti da je jako mala razlika u frekvenciji nastavnika koji zastupaju to gledište i onih koji smatraju da učenicima nikada ne treba dozvoliti da sami rješavaju probleme i nesuglasice.

Grafikon 8: Uloga učenika u rješavanju nasilja

“Zbog neadekvatne komunikacije i emotivnog stanja djeteta, dešava se da jedno dijete ne razumije i ne vidi kako se drugo dijete osjeća. I onda dođe do nekog gurkanja, čupanja, ali obično je to neki blaži fizički kontakt u smislu guranja.” (intervju br. 4, Kanton Sarajevo)

Nekoliko sagovornika je, ipak, otvoreno govorilo o prisustvu nasilja u školi. Radi se obično o ispitanicima dužeg radnog staža u školama koji tvrde da nasilje postaje sve veća opasnost za nove generacije i društvo općenito:

“Kao u svakoj školi, tako i u našoj postoji to vršnjačko nasilje. Trudimo se maksimalno da to spriječimo i da do toga ne dođe.” (intervju br. 14, Hercegovačko-neretvanski kanton)

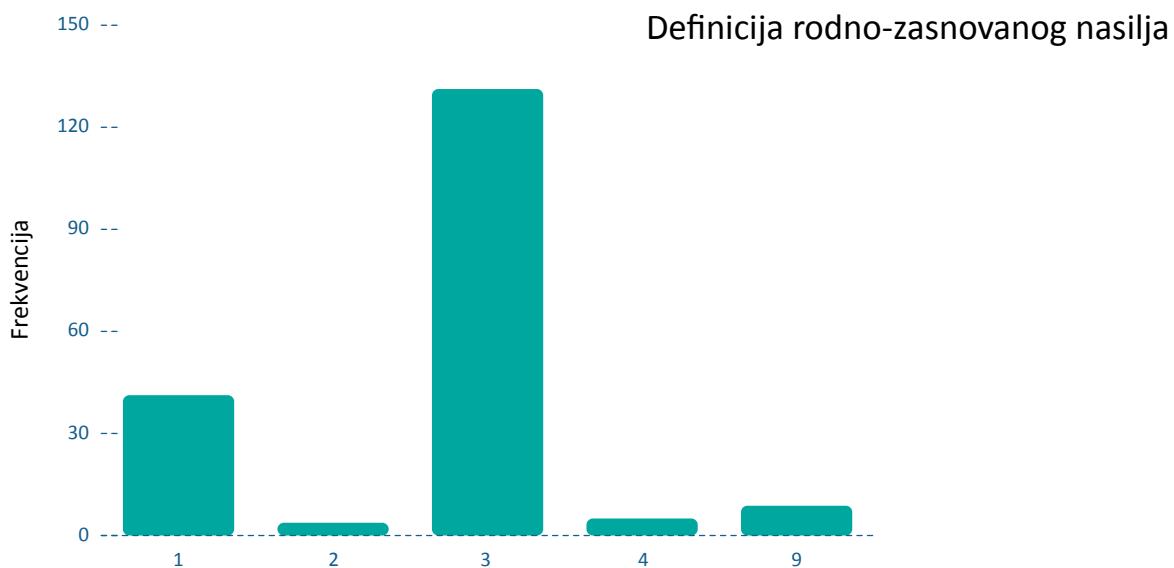
“Činjenica je da postoji vršnjačko nasilje. Ne postoji škola, sigurno, u kojoj nema nasilja, uključujući ovu. Ovo je škola u kojoj su okupljeni učenici svih mogućih socijalnih slojeva.” (intervju br. 20, Srednjobosanski kanton),

Dakle, jedna od sagovornica objašnjava da upravo različiti društveni, socioekonomski slojevi uzrokuju nasilničko ponašanje, dok su drugi ispitanici tvrdili da nasilje ovisi i o broju učenika:

“Trenutno u našoj školi nije veliko i alarmantno stanje vezano za nasilje, dok možemo reći u društvu jeste, zato što smo mi relativno mala škola sa malim brojem učenika, oko 250. Broj učenika opada, a pošto je takva sredina, ljudi se dovoljno poznaju, razumiju, djeca su zajedno se druže, igraju, tako da nemate probleme nasilja.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton).

2.4. Informiranost o rodno-zasnovanom nasilju

Grafikon 9: Definicija rodno-zasnovanog nasilja

1. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=33)
2. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=3)
3. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=105)
4. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=4)
9. Bez odgovora (f=7)

Najveći broj ispitanika su priznali da se ranije nisu susretali s terminom rodno-zasnovanog nasilja. Iako je 105 ispitanika definiralo rodno-zasnovano nasilje kao "fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima", većina nije mogla ponuditi adekvatan primjer rodno-zasnovanog nasilja. Neki su tvrdili kako nisu upoznati pošto nisu zakonima ili Protokolom o postupanju u slučaju nasilja dužni znati a samim tim se u navedenim dokumentima definicijom ili terminom ne spominje ovaj oblik nasilja:

"Stvarno nismo imali priliku ni da se bavimo tom tematikom. U školi nismo ništa radili na tu temu, pod definicijom tog oblika nasilja." (intervju br. 21, Hercegovačko-neretvanski kanton)

"Nemamo dovoljno informacija o rodno-zasnovanom nasilju, mišljenja sam da i nastavnici trebaju više učiti o ovom obliku nasilja ali i da više trebaju raditi s učenicima na ovu temu." (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)

“Sam naš protokol ne prepoznae termin, nego se općenito bavi vršnjačkim nasiljem podijeljen na nekih pet nivoa i nigdje nije ni dokumentom praćeno vršnjačko nasilje prema djevojčicama, prema dječacima, nego općenito se bavi nasiljem na pet nivoa.”
(intervju br. 3, Srednjobosanski kanton)

Za razliku od Hercegovačko-neretvanskog i Srednjobosanskog kantona, u Kantonu Sarajevo veći broj ispitanika tvrdi da poznaje značenje rodno-zasnovanog nasilja, a informacije su stekli na većem broju seminara kojima su prisustvovali u organizaciji NVO sektora:

“Puno puta u praksi se desilo to da smo u saradnji sa Centrom za socijalni rad radili na nekim slučajevima vezano za rodno-zasnovano nasilje i čitao sam kroz literaturu. Mnoge nevladine organizacije imaju dosta tih brošura i široka je lepeza...”
(intervju br. 8, Kanton Sarajevo).

Ispitanici koji su odgovorili na pitanje, ovaj oblik nasilja su povezivali s drugim oblicima kao što su psihološko, fizičko ili porodično nasilje.

“Žena sam, pripadam najpotlačenijoj strani društva, uz rodno-zasnovano nasilje se vezuje psihološko nasilje, vlada i fizičko ali se psihičko manje primjećuje; potrebno je više obrazovati pedagoge i nastavnike o ovom obliku nasilja.”
(intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)

“Majke su najčešće ovisnici o muževima. Ne mogu ih napustiti, a događa se nasilje u obitelji i to se prenosi na djecu koja gledaju nasilje nad majkom a majka muža ne može da napusti. Nema gdje. Ona nema gdje.”
(intervju br. 22, Srednjobosanski kanton)

2.5. Zašto djeca postaju nasilna?

Tabela 1: Dužina staža nastavnika i sumnja na nasilje u školi

Staž (godine)	Sumnja na nasilje						Total
	Dnevno	Sedmično	Mjesečno	Godišnje	Nikad	Bez odgovora	
0-5	0	4	8	6	6	2	26
6-10	4	3	9	14	0	1	31
11-15	0	1	14	14	2	4	35
16-20	0	2	4	11	2	2	21
21+	0	4	16	10	4	2	36
Bez odg.	1	0	0	0	0	2	3
Total	5	14	51	55	14	13	152

Iz tabele je vidljivo da nastavnici s dužim stažom u školi češće sumnjaju na nasilje i češće ga uočavaju što se može pripisati njihovom iskustvu i sposobnostima stečenim tokom višegodišnjeg rada zbog čega su postali senzibilniji na samu temu nasilja i njegove naznake.

Tabela 2: Sumnja na nasilje u školi – poređenje tri kantona

Kanton	Sumnja na nasilje						Total
	Dnevno	Sedmično	Mjesečno	Godišnje	Nikad	Bez odgovora	
KS	2	6	24	9	2	3	46
	SBK	3	4	12	24	4	50
	HNK	0	4	15	22	8	56
	Total	5	14	51	55	14	152

Prema dobijenim podacima, ne postoji značajna razlika u sumnji na nasilje u školama u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine te se, kao što je prikazano, nasilje uglavnom prati i uočava na mjesečnom i godišnjem nivou.

“Roditelji podstiču nasilničko ponašanje da, rijetko su majke, vrlo rijetko su one nasilne, ali obično djeca koja pokazuju nasilno ponašanje potječu iz porodica u kojima je otac dominantan u odnosu na majku koja je u podređenom položaju u odnosu na njega ili su to neki veći oblici agresivnog ponašanja koje je otac razvio i, kao takav, model ponašanja prenosi i na dijete.” (intervju br. 3, Srednjobosanski kanton)

Većina sagovornika misli da je glavni uzročnik nasilja kod djeteta porodica:

“Više je uzroka, ali najčešće je to disfunkcionalna porodica. Djeca ne mogu da se nose sa problemima u kući, a roditelji ponašanjem prenose vlastite frustracije na djecu. Disfunkcionalna porodica nastaje iz više razloga: ekonomski razlozi/slabo imovno stanje, loši odnosi među partnerima, kriminalitet (jednog ili oba člana porodice) itd..” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

“Prva i osnovna jedinica je obitelj. Prvi učitelj je roditelj. Ukoliko roditelj prihvata agresivnost, sukob i nasilje kao načine rješavanja problema, dijete oponaša ponašanje svojih učitelja, odnosno ovaj put roditelja.” (intervju br. 11, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Uz porodično nasilje, mediji i internet su drugi uzročnik nasilja kod djece, počev od igrica koje potiču nasilničko ponašanje i daju prostor djeci da oponašaju likove nasilnika i primjenjuju njihovo ponašanje iz virtuelnog, nerealnog, života u stvarni svijet. Poseban problem predstavlja manjak kontrole i cenzure na televizijama i internetu koji svojim tematikama često pospješuju nasilnička ponašanja kod djece.

“Gledaju nasilje kući, nasilje oca nad majkom; kompjuterske igrice, mediji, poruke koje primaju putem crtića ili igrica.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)

“Sve dolazi iz porodice od koje potičemo, a uzrok je i ono što oni gledaju i s čime se susreću. Gledaju ove crtane filmove koji potiču agresivno nasilje. Oni ga primjenjuju, oponašaju te likove oponašaju i kod svojih drugova i drugarica. Također, internet, jer na internetu uvijek gledaju te igrice i sve to potiče dijete na nasilje. Jednostavno okruženi su danas svim tim

akterima, koji pobuđuju takve emocije kod učenika.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Mas mediji, od televizije i interneta. Televizija nešto u manjoj mjeri u smislu da oni televizor manje gledaju, a dostupnost putem interneta, jer njima je na mobilnim telefonima dostupno da pregledaju te video klipove, koji su svakodnevno u našem ovaj okruženju, čak i dalje, oni prate.” (intervju br. 21, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Vrlo važni uzroci koji se vežu za nasilno ponašanje djece, kako su ispitanici kroz razgovor navodili, su socioekonomski razlike porodica iz kojih djeca dolaze. Nekoliko ispitanika je ovaj problem navelo kao jedan od ozbiljnih s kojima se učenici ali i školski djelatnici susreću jer smatraju da imaju pre malo moći da takav problem riješe. Desi se da učenik/ca nasilno otme sendvič iz torbe drugog/e učenika/ce jer je gladan/a dok neki učenici postaju žrtvom ismijavanja i omalovažavanja iz razloga što njegove ili njene patike nisu nove ili ne nose brendiranu odjeću:

“Postoji taj ekonomski faktor, neko je dijete ljepeš obučeno, neko lošije, neko je bolji učenik, neko lošiji, neko ima neki hendikep, neko nema, neko ima novca, neko nema, neko jede sendvič, neko kiflu. Razumijete, sve su to stvari koje na djecu utječu. Oni još ne prave neki rezon da realno shvaćaju stvari.” (intervju br. 25, Srednjobosanski kanton).

Jedna od sagovornica smatra da je uzroka više i da su često svi ili nekoliko njih zastupljeni kod djeteta nasilnika/ce:

- ~ Nezadovoljstvo načinom života (finansijskom situacijom u porodici) – ako je u pitanju dijete starijeg uzrasta
- ~ Imitiranje likova iz crtanih filmova i video igrica (ako je u pitanju dijete mlađeg uzrasta)
- ~ Nedostatak pažnje i ljubavi (kod kuće i od strane vršnjaka)
- ~ Zbog prevelike slobode i dopuštanja (od strane roditelja i sredine u kojoj žive) da rade što žele; kada odrasle ne doživljavaju kao autoritet
- ~ Zbog nedostatka kazne uslijed ispoljavanja neprimjerenih oblika ponašanja...

Razlozi neprimjerenog ponašanja mogu biti i:

- a. Nepostavljanje jasnih granica i pravila ponašanja (djeca vrlo često znaju sva svoja prava ali izostave dio koji je usko povezan sa pravima – a to su odgovornost i obaveze)
- b. Odrasli preko djece nesvesno dopunjavaju svoje potrebe i time blokiraju potrebe i želje djeteta pa se dijete zbog toga osjeća frustrirano i pribjegava neprimjerenim oblicima ponašanja (buni se jer ne želi da radi ono što mu nameću odrasli)
- c. Prerano dopuštanje da djeca samostalno odlučuju (u fazi odrastanja, uvijek trebaju jedan vid nadzora i upućivanja)
- d. Emocionalni odnos – dijete treba osjetiti emocionalni odnos i odgovarajuću povezanost s roditeljima, uživati u svakodnevnim zajedničkim aktivnostima (od

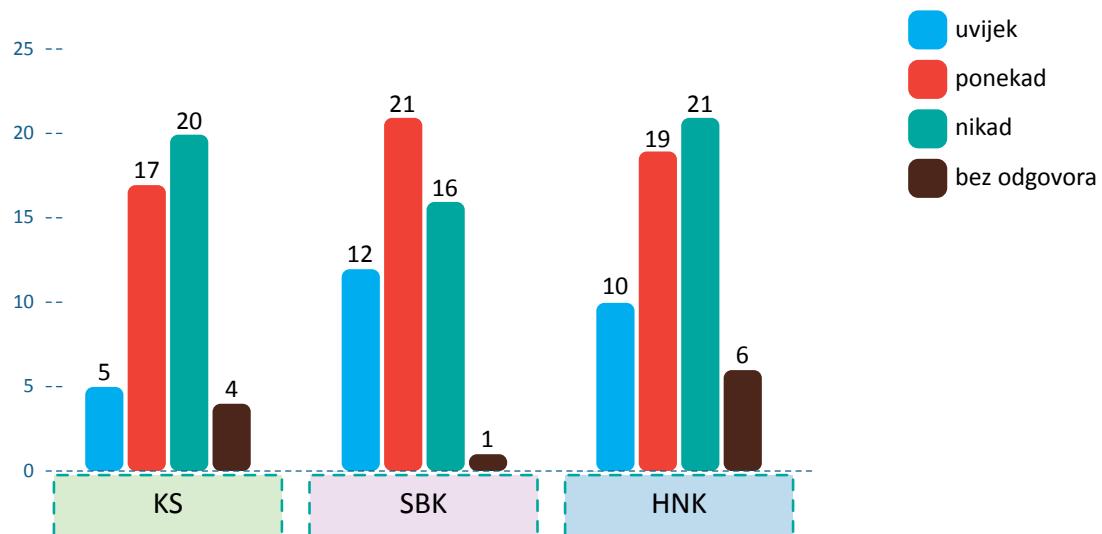
(zajedničkog postavljanja stola za ručak doigranja najdraže igre). Pri nedostatku ovakvog odnosa dijete možda želi privući pažnju na sebe ispoljavajući neprimjerene oblike ponašanja. Kad se dijete ponaša pozitivno – jasno i prepoznatljivo se tome treba radovati i to pokazati djetetu. A kad se ponaša negativno jednako jasno treba pokazati svoju ljutnju npr. odgovarajućom bojom glasa (a nikako fizičkom kaznom). Ovakve stvari se trebaju stalno ponavljati i uvježbavati a isti takav pristup treba tražiti i od djeteta (bilo da se radi o razgovoru, obavljanju poslova u kući, rješavanju domaćih zadataka, učenju i sl.). Dijete samo po sebi ne može mirno sjediti, slušati, sačekati, pričati samo kad mu mi dozvolimo... Sve to godinama mora naučiti i uvježbati

- e. Neka djeца su impulsivnija i sklona izljevima bijesa, nisu naučila kontrolirati svoje emocije i ponašanje pa češće i prema vršnjacima nastupaju grubo
- f. Djeca se podstiču da budu usmjereni na sebe "samo sam ja važan", "moje potrebe su najbitnije", "drugi ljudi uopšte nisu bitni". Upravo zbog toga što im nije bitno šta drugi žele, misle i trebaju, često drugu djecu koriste za svoje ciljeve i smatraju ih neprijateljima i suparnicima u ostvarenju svojih želja i ciljeva, što ih podstiče da se grubo bore za svoja prava i da pri tome ne biraju sredstva. Zbog toga se onda ne trebamo čuditi zašto grubo nastupaju prema svojim vršnjacima (intervju br. 5, Kanton Sarajevo)

Na pitanje da li postoji određena grupa djece koja je posebno zaštićena jer potječe iz utjecajnih porodica nastavnici u sva tri kantona su dali približno iste odgovore: ponekad i nikad. Ipak, može se primijetiti da je mala razlika u procentima između odgovora ponekad i nikad, što se može pripisati osjetljivosti samog pitanja i eventualnoj nelagodnosti do koje je moglo doći kod nastavnika.

Grafikon 10: Zaštita djece iz utjecajnih porodica

Koliko su djeца utjecajnih roditelja zaštićena?

Kod ispitanika koji su na početku intervjuja tvrdili da u školi ne postoji nasilje smo zaključili da postoji doza straha ili nelagode kada se razgovara o ovoj temi: strah od neznanja da li uopšte smiju iznositi informacije koje, po mnogima, trebaju ostati isključivo unutar škole ili strah od poziva na odgovornost. Svjesni svojih mogućnosti ali i ograničenosti u rješavanju vršnjačkog nasilja koje je uzrokovano nizom drugih problema, djelatnici škole često ne žele biti inicijatori u njihovom rješavanju. Međutim, posebno je prisutan jedan oblik straha ili nelagode, a tiče se posljedica prijave nasilja.

“Malo ko danas reagira na takve stvari, građani danas nisu zaštićeni, tako ni nastavnici, iako bi trebao svaki građanin biti policajac, to ipak nismo.” (intervju br. 19, Kanton Sarajevo)

U obrazloženju ovakve izjave, sagovornik/ca tvrdi da su danas nasilnici među učenicima često djeca moćnih ljudi u društvu, poznati su i visoko pozicionirani u političkom ili ekonomskom životu. Njihova djeca su “zaštićena” od disciplinskih mjera koje se poduzimaju u slučaju počinjenog nasilja u školi, a često se bahatost ispoljava prijetnjama vršnjacima ili djelatnicima škole glede njihove ili sigurnosti porodice što je jedan od ključnih razloga zbog čega nastavnici izbjegavaju prijaviti nasilje pedagogu/ici ili upravi škole. U daljem razgovoru, dolazimo do još jednog saznanja:

“Danas je škola previše ispolitizirana, sve se radi zbog funkcije, uključujući odluku direktora škole.” (intervju br. 19, Kanton Sarajevo)

Prešućivanje ili negiranje nasilja kao i kreiranje savršenog imidža škole bez incidenata, nerijetko je politika upravitelja škola pri čemu posebno mladi nastavnici ili pedagozi nailaze na neodobravanje direktora/ice škole za provođenje radnji u slučaju nasilja. Ponekad je razlog politička linija i utjecaj roditelja djeteta koje je počinilo nasilje.

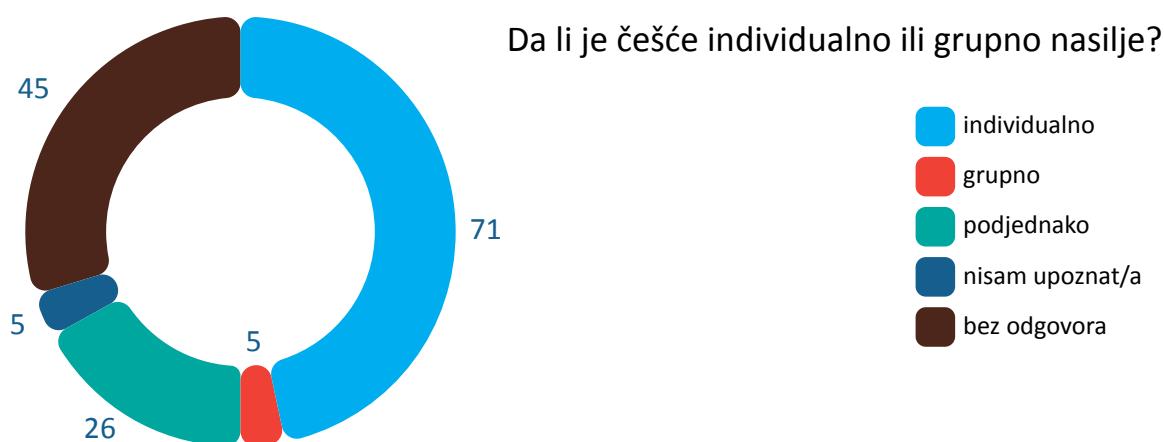
2.6. Najčešći oblici vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja u školama

Nastavnici iz sva tri kantona FBiH su, kao najčešći oblik nasilja, izdvojili psihološko zlostavljanje (tabela 3), dok je individualno nasilje češće među učenicima nego grupno (grafikon 11).

Tabela 3: Vrste nasilja u školama

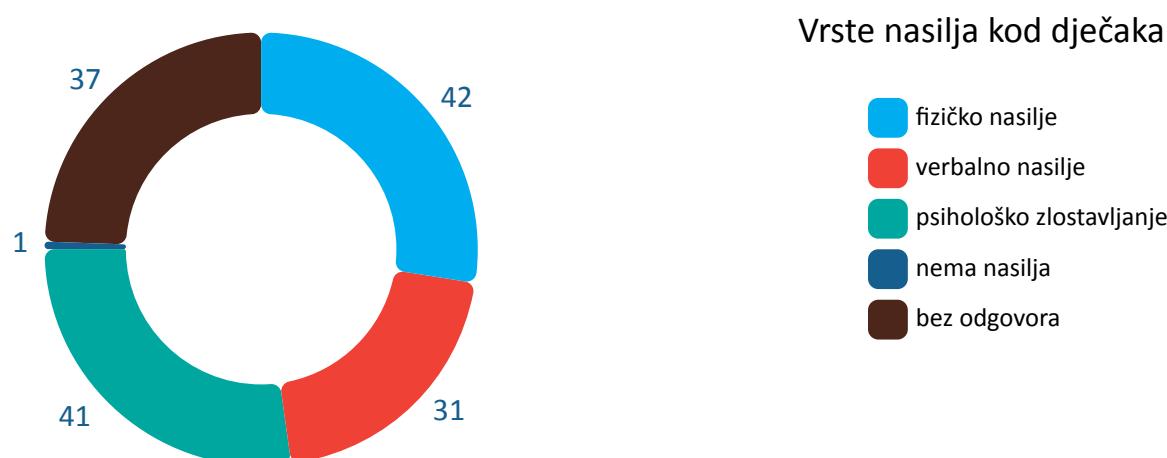
	Frekvencija	Procent
Fizičko nasilje	16	10.5
Verbalno nasilje	41	27.0
Psihološko zlostavljanje	54	35.5
Nema nasilja	1	.7
Bez odgovora	40	26.3
Total	152	100.0

Grafikon 11: Individualno i grupno nasilje

Pokazalo se da postoji razlika u vrstama nasilja između dječaka i djevojčica pri čemu je kod dječaka znatno prisutnije fizičko nasilje, dok je kod djevojčica prisutno verbalno (grafikoni 12 i 13).

Grafikon 12: Vrste nasilja među dječacima

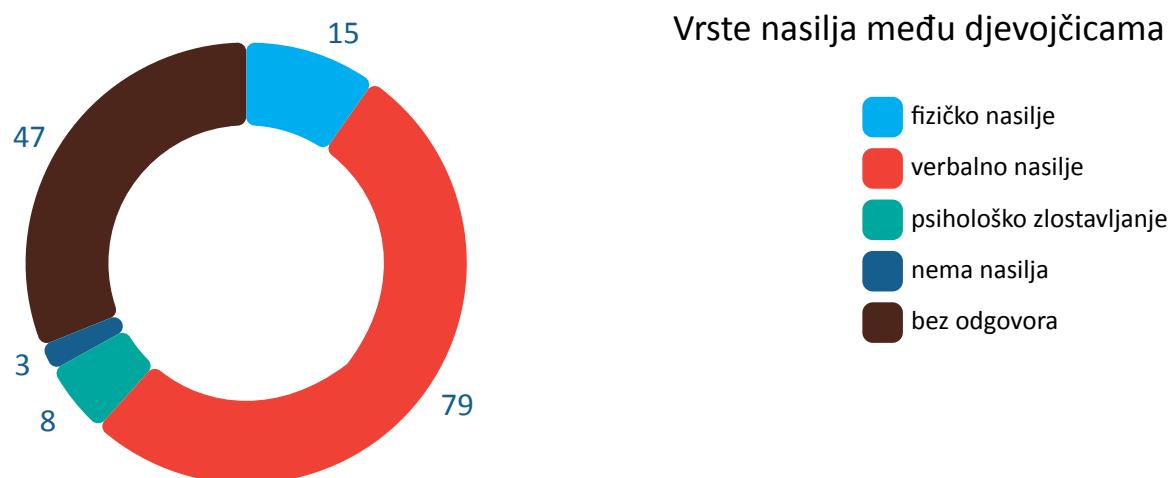

Ispitanici su kroz razgovor pokazali da su upoznati s oblicima ponašanja kod učenika, ovisno o razredu, spolu, mjestu kao i situaciji u kojoj se učenik/ca ili učenici nalaze. Sagovornici su većinom bez dodatnih gesti, okljevanja ili zastajanja u odgovorima jasno objasnili ponašanja učenika u različitim situacijama, uključujući ispoljavanje i pokazivanje određenih oblika ponašanja koja nisu uobičajena u datim trenucima. Većina ispitanika dijele mišljenje da i dalje možemo razlikovati nasilničko ponašanje kod djevojčica i dječaka, ali da ta razlika postaje sve manje vidljiva.

Kod dječaka prevladava fizičko nasilje što podrazumijeva agresivno i impulsivno ponašanje koje uključuje fizički kontakt s drugim/om učenikom/com (u većini slučajeva dječakom) s ciljem svjesnog nanošenja tjelesne povrede i boli. Međutim, kako tvrde neki od ispitanika, fizičko nasilje je u opadanju unutar i izvan škole. Razlozi su disciplinske mjere koje se poduzimaju u slučaju fizičkog nasilja učenika koji se tom prilikom sankcioniraju smanjenjem vladanja, pozivom na razgovor kod pedagoga/ice, direktora/ice ili se, ovisno od slučaja, roditelji pozivaju na razgovor. Međutim, glavni razlog za poduzimanje ovih mjer je primjećenost ovog oblika nasilja, što predstavlja direktnu opomenu zlostavljaču/ici na posljedice koje ga/ju očekuju u slučaju fizičkog nasilja.

“Kada je riječ o dječacima, fizičko nasilje je prisutnije, mada ne znači da nema i kod njih verbalnog nasilja, da sukob započne psovjkama a završi udarcima, itd. jer nemaju nivo kontrole, samokontrole.” (intervju br. 6, Kanton Sarajevo).

Grafikon 13: Vrste nasilja među djevojčicama

Iako je par sudionika u istraživanju reklo da i djevojčice postaju fizički agresivne, ipak su zastupljeniji verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje. Manje su vidljivi u odnosu na fizičko nasilje, suptilniji su, duže traju i teže se primijete, dok su posljedice dugotrajnije i opasnije za žrtvu. Verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje ispitanici su okarakterizirali i kao ogovaranje, tračanje, izrugivanje, verbalno vrijedanje, ismijavanje, etiketiranje, nazivanje pogrdnim imenima s ciljem oslabljivanja samopouzdanja žrtve i njenog/njegovog isključenja iz društva. Vrlo važnu ulogu igraju i različitosti među djecom a ponajviše materijalno stanje porodice iz koje dijete dolazi.

“Djevojčice su više skлоне verbalnom nasilju, više emocionalnom nasilju, psihološkom, tipa ignoriranja, ogovaranja, izdvajanja iz grupe, izoliranja. To je jako simptomatično u šestom i sedmom razredu osnovne škole kada su komentari upućeni na izgled, nekakav elitizam kad se pojavljuje, koji zna biti jako velik problem, kad se izoliraju djeca lošeg imovnog stanja, djeca koja nisu obučena u nekom trendu. Dječaci su skloniji fizičkom nasilju već od drugog razreda osnovne škole.” (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)

“Razlike su prisutne ali podjela nije isključiva kao ranije. Djevojčice više ogovaraju, izbacuju druge iz grupe, upotrebljavaju pogrdne nazive, teško je otkriti to nasilje jer često imaju pomagače i teško je otkriti vođu.” (intervju br. 15, Kanton Sarajevo)

“Iz osobnog iskustva mi je lakše riješiti kad se dva dječaka potuku, lakše mi je tu djelovati i razdvojiti ih i riješiti taj problem, jer oni se potuku i kasnije vide da mogu nekako drugačije reagirati i to se riješi. Međutim, kod curica to zna trajati malo duže i one to rade nekad na način da čovjek ne može primjetiti i skužiti šta se događa.” (intervju br. 11, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Jedna od ispitanica kaže kako "...djevojčice to rade mnogo suptilnije i dalje, one su više vezane za obračun preko fejsbuka. Duže traju zato što su nevidljive, teško se otkrivaju", (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton) te dodaje kako smo inače

društvo koje prihvata etiketiranje i ogovaranje. Sagovornica tvrdi kako roditelji sve više odobravaju ružne riječi ili psovke kao obrazac ponašanja i dodaje kako "taj obrazac ponašanja je upravo svakodnevница u porodičnom funkcioniranju. Tu trebamo raditi na osvještavanju da to nije uredno i da takav način komunikacije nije dobar. Ali moramo opet raditi s porodicom i roditeljima, jer porodica je ključ i roditelji su ključ svega, vjerujte." (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

Neki od ispitanika su također naglasili kako djevojčice postaju dominantnije u društvu nego dječaci koji su imali tu ulogu ranije, a dominacija se odnosi i na određene oblike nasilničkog ponašanja prema drugim djevojčicama, ali i dječacima:

"Ostalo je od davnina da su to kao više dječaci, ali međutim, sad se u ovo moderno doba pokazalo da su to i djevojčice. Pogotovo, nekad nas može iznenaditi da su one nekako u svemu dominantnije nad dječacima i onda nekim svojim postupcima dominiraju nad ostalim učenicima. To je opet neka vrsta verbalnog nasilja, ili zadirkivanje, ogovaranje, tračanje." (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Nekoliko sagovornika su mišljenja da je fizičko nasilje skoro iskorijenjeno među vršnjacima. Pored činjenice da se fizičko nasilje lakše primijeti i kažnjava, uspješnosti provođenja mjera u slučaju ovog nasilja doprinosi video nadzor koji je, kako kažu sagovornici čije škole ga posjeduju, od velikog značaja jer se pomoću njega dolazi do tačnog saznanja šta se zapravo desilo u određenom konfliktu. Pored toga, video nadzor djeluje kao odlična prevencija fizičkog nasilja. Učenici su svjesni postojanja kamere u učionicama, hodnicima ili dvorištu škole što pospješuje adekvatno međusobno ponašanje. Pored video nadzora, par škola unajmljuje i zaštitare sigurnosnih organizacija koji djeluju u dvorištima škola radi uspostave sigurnosti učenika. Kao rezultat ove vrste kontrole ponašanja učenika, njihove sigurnosti ali i adekvatnog djelovanja školske uprave, fizičko nasilje postaje sve rjeđe, ali se i dalje suočavaju sa verbalnim nasiljem koje je podjednako prisutno i kod dječaka i djevojčica:

"Verbalno nasilje, ogovaranje je zastupljeno najviše, fizičko manje jer je ono više vidljivo i momentalno se kažnjivaju učenici za takvo ponašanje. Ne razlikuju se oblici kod djevojčica i dječaka, verbalno nasilje je zastupljeno i kod jednih i drugih skoro podjednako, neprikladan govor, ogovaranje." (intervju br. 21, Hercegovačko-neretvanski kanton).

"Isključevnost je najopasniji vid nasilja, zastupljen i na društvenim mrežama podjednako kod dječaka i djevojčica." (intervju br. 20, Srednjobosanski kanton).

Sagovornici koji tvrde da je izoliranje jedan od oblika psihološkog nasilja, priznaju da je to ujedno i jedan od najtežih oblika nasilja u školi koje proživljavaju učenici, iako su djevojčice češće žrtve ovog oblika nasilja nego dječaci. Simptomi se postepeno pojavljuju i učitelj/ica ili nastavnik/ica ih primijeti ukoliko poznaje karakter i uobičajeno ponašanje žrtve. Neki od simptoma su nagla promjena u učenju odnosno žrtve odlikaši postaju nespremni za nastavu iako su do tada uglavnom redovno ispunjavali svoje školske obaveze i bili odlični učenici, povlače se, osamljuju, sami sjede u klupi, glava im je često spuštena prema dolje, tužni su i ne pokazuju volju za sudjelovanje u grupnom radu, žale se na bolove u stomaku i bezvoljno dolaze u školu.

"Imala sam jednu djevojčicu koja je non stop sjedila. Ona šest sati, koliko ima, presjedi. Djevojčica ne ide na velike odmore,

za male odmore samo sjedi. U tolikoj je mjeri to izazivanje bilo od strane dečki, pogotovo u vrijeme dok se razvijala; nažalost jedan dan kad dijete pati je puno, ona je gledala školu kroz patnju.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton).

“Žrtva se žali na bol u stomaku. Neće da ide u školu, nazivaju je štreberom, da uvijek samo uči, da nema dovoljno vremena da se druži sa ostalom djecom, ako se iz dana u dan to sve ponavlja tako, a to razrednik ne primijeti ili neće da primijeti, onda su posljedice velike.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton).

2.7. Nastavnici i nasilje u školi

Najveći broj nastavnika su, bez obzira na lokaciju škole, potvrdili da nikada ili tek ponekad osjećaju ljutnju, strah i/ili otpor kada se treba pozabaviti nasiljem (grafikon 14 i tabela 4). To bismo mogli objasniti činjenicom da je u kvantitativnom dijelu istraživanja učestvovao najveći broj nastavnika koji već duži niz godina rade u nastavi pa su se već susretali s nasiljem u školi.

Grafikon 14: Nasilje u školi i emocije kod nastavnika

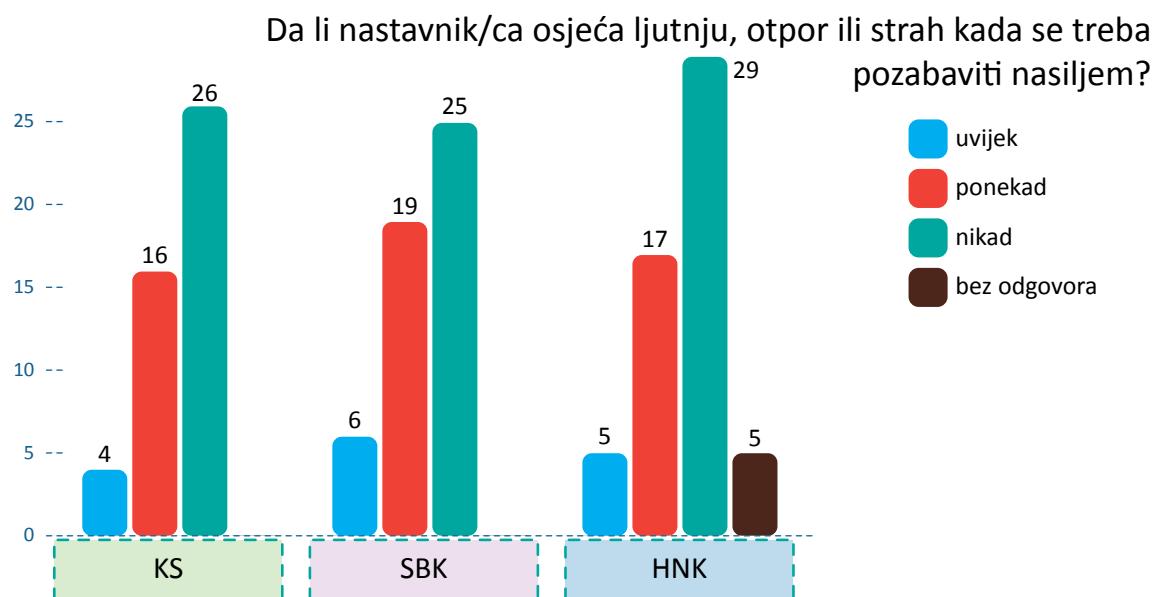

Tabela 4: Emocije koje nastavnik/ca osjeća kada se treba pozabaviti nasiljem

Kanton		Ljutnja, strah, tjeskoba				Total
		Uvijek	Ponekad	Nikad	Bez odgovora	
	KS	4	16	26	0	46
	SBK	6	19	25	0	50
	HNK	5	17	29	5	56
	Total	15	52	80	5	152

Svi sagovornici su se tokom intervjuja složili da nasilje nikada nije prijatno vidjeti i prva reakcija koju čine ukoliko uoče bilo kakav oblik nasilja je da ga prekinu i pokušaju probleme riješiti odmah:

“Fizički interveniram da se dalje taj sukob ne nastavi. Pa, mogla bih reći da su to rijetke situacije, ali da imam takvih situacija u praksi, osobito kod djece koja imaju nizak nivo samokontrole i kod djece koja znači imaju teškoće na planu ponašanja i emocija i već kod te djece smo radili određene intervencije u saradnji sa zdravstvenim institucijama, gdje su uključeni na stručne tretmane.” (intervju br. 6, Kanton Sarajevo)

“Odmah reagirati bez obzira na posljedice, prekinuti nasilje a zatim pozvati i obavijestiti dalje.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)

“Svakodnevno učestvujemo u tome, pogotovo u tom verbalnom nasilju među djecom jer se oni vječito rugaju jedni drugima, omalovažavaju, nazivaju pogrdnim imenima i to dovodi do jedne nelagodne atmosfere na samom času, pokušam da to riješim na svom času u onoj mjeri u kojoj mogu, da se ne obraćam razredniku, ni pedagogu škole. Ako učesta i narednih dana se počne to ponavljati, e onda tek treba da se obratim razredniku, da vidimo šta uraditi, zato što se to ponavlja iz dana u dan. Tog verbalnog nasilja ima uvijek u svim odjeljenjima.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Ja sam imala dijete koje je po kazni poslano meni na razgovor i kad sam se udubila, provodeći puno vremena u našim razgovorima, shvatila sam da je dijete ovisnik o igricama, o internetu, da je užasno usamljen i na kraju razgovora jednog dana, on meni kaže: ‘Ja će se ubiti.’” (intervju br. 20, Srednjobosanski kanton)

2.8. Internet nasilje (cyber nasilje)

Na pitanje šta je cyber nasilje i koliko su upoznati s njegovim opasnostima, većina sagovornika odgovara da je internet jedan od ključnih uzroka nasilničkog ponašanja i da je neophodno utjecati sa svih društvenih nivoa na suzbijanje tog nasilja i posebno na educiranje roditelja i učenika o opasnostima interneta kao i većoj kontroli i cenzuri određenih sadržaja. Nedovoljna informiranost roditelja je veliki problem za dijete kojem se omogućava pristup internetu bez dodatne kontrole korištenja.

“Kući roditelji ne znaju gdje dijete provodi vrijeme, na kojim stranicama, s kim se dopisuje, ko mu je društvo i to nam odmah stvara dodatni problem, a također, korištenje interneta u školi nije dozvoljeno, ni mobitela na času.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Oni se uživljavaju u sve te opet uloge, modeliraju u tom virtuelnom svijetu. Dozvoljavaju sebi kroz taj virtuelni svijet zbilja mnoge stvari.” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

Neki od sagovornika su podijelili iskustva vezana za rješavanja problema uzrokovanih različitim prepiskama, objavljenim fotografijama, videima i dr. Mnogi sadržaji su bili direktno vezani za školu kada su neki od učenika bez odobrenja fotografirali ili snimali nastavnika u toku časa, dok drugi sadržaji govore o potrebi za pažnjom ili upućuju na uvredljiv i govor mržnje grupe učenika usmjeren protiv određenog/e učenika/ce.

“Rekla mi je jedna učenica: ‘Mi preko fejsbuka, možemo reći jedni drugima sve i svašta, to se ne broji, ali u četiri oka ne možemo. To se broji.’” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

Iz razgovora sa ispitanicima zaključujemo da se preventivne radnje u smislu kreativnih radionica realiziraju na časovima odjeljenske zajednice ili u okviru vannastavnih aktivnosti koje uključuju grupni rad učenika, prezentacije, rad na panoima i sl. Ove aktivnosti obično organiziraju pedagozi u saradnji sa učiteljima ili razrednicima. Broj ovih aktivnosti ovisi o planiranim časovima za odjeljensku zajednicu ali i broju drugih aktivnosti iz sličnih oblasti. Rad na prevenciji različitih oblika nasilja, kao i internet nasilja, nije obligatoran niti je njegovo provođenje definirano kurikulumom u svim kantonima. Ovim se daje prostor i mogućnost pedagogu/ici da u saradnji s učiteljima, razrednicima i nastavnicima sam/a osmisli aktivnosti iz ove oblasti. Činjenice govore da se nedovoljno vremena odvaja za ovakve aktivnosti te se programi prevencije nasilja ne shvaćaju ozbiljno niti je pristup učenika ili nastavnika na zadovoljavajućem nivou u poređenju s ozbiljnošću i važnošću teme. Govoreći o mnogim opasnostima kojima su izloženi učenici, osim zabrane korištenja interneta unutar škole, kao i realizacije povremenih aktivnosti na ovu temu, u školama ne postoje dodatni mehanizmi koji doprinose edukaciji nastavnika i učenika o pravilnom korištenju interneta. Većina ispitanika je mišljenja da je neophodna veća edukacija ne samo školskih djelatnika već i roditelja koji omogućavaju djetetu internet bez kontrole ili cenzure.

2.9. “Kada uočim naznake nasilja, ja...” Kako nastavnici reagiraju na vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje?

Naše istraživanje je pokazalo da učenici ipak znatno češće ne prijavljuju nasilje u školi, što bi se moglo objasniti strahom od posljedica, stidom ili jednostavnom željom da sami riješe slučaj (tabela 5).

Tabela 5: Da li učenici prijavljuju nasilje u školi?

	Frekvencija	Procent
DA	68	44.7
NE	72	47.4
Ne znam	4	2.6
Bez odg.	7	4.6
Total	152	100.0
Total	152	100.0

Zanimljivo je da na pitanje koliko su puta bili uključeni u rješavanje nasilja nastavnici (bez obzira na mjesto) odgovaraju najviše 1 do 5, a vrlo rijetko 6 i više puta (tabela 6). Ipak, veći broj nastavnika ostavlja ovo pitanje bez odgovora, što može imati više značenja: nisu mogli da se odluče za jednu od opcija (malo vjerovatno), nikada nisu bili uključeni u rješavanje nasilja i/ili nikada nisu obaviješteni o problemu nasilja u njihovoј školi.

Tabela 6: Koliko puta su nastavnici, pedagozi i psiholozi bili uključeni u rješavanje nasilja?

	Uključenost					Total	
	Nikada	1-5	6-10	11+	Bez odgovora		
Kanton	KS	4	22	2	2	15	45
	SBK	7	24	0	2	17	50
	HNK	3	30	1	1	21	56
	Total	14	76	3	5	53	151

2.10. Aktivnosti u slučaju nasilja u osnovnim školama

“Nije svaki oblik tog ponašanja nasilje. Nasilje je s namjerom da se povrijedi. Međutim, kroz igru kad dođe do direktnog nemamjernog sudara, konflikta, vrlo često na satima tjelesnog, to preraste u nekakav nasilni oblik ponašanja kasnije.” (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)

Najveći broj nastavnika je potvrdio kako su slučajevi nasilja u njihovoј školi prijavljeni i sankcionirani te kako nema zataškanih slučajeva (tabele 7 i 8). Ipak, treba voditi računa da se radi o vrlo senzitivnom pitanju što će potvrditi i oklijevanje nastavnika da daju odgovor na kasnija pitanja o planiranim aktivnostima prevencije nasilja i saradnji sa roditeljima.

Tabela 7: Da li su slučajevi nasilja prijavljeni i sankcionirani?

	Prijava				Total	
	DA	NE	NE ZNAM	Bez odgovora		
Kanton	KS	24	12	10	0	46
	SBK	29	4	13	4	50
	HNK	30	6	12	8	56
	Total	83	22	35	12	152

Tabela 8: Zataškavanje nasilja u školi

	Zataškavanje				Total	
	DA	NE	NE ZNAM	Bez odgovora		
Kanton	KS	2	32	9	3	46
	SBK	1	34	12	3	50
	HNK	0	38	12	6	56
	Total	3	104	33	12	152

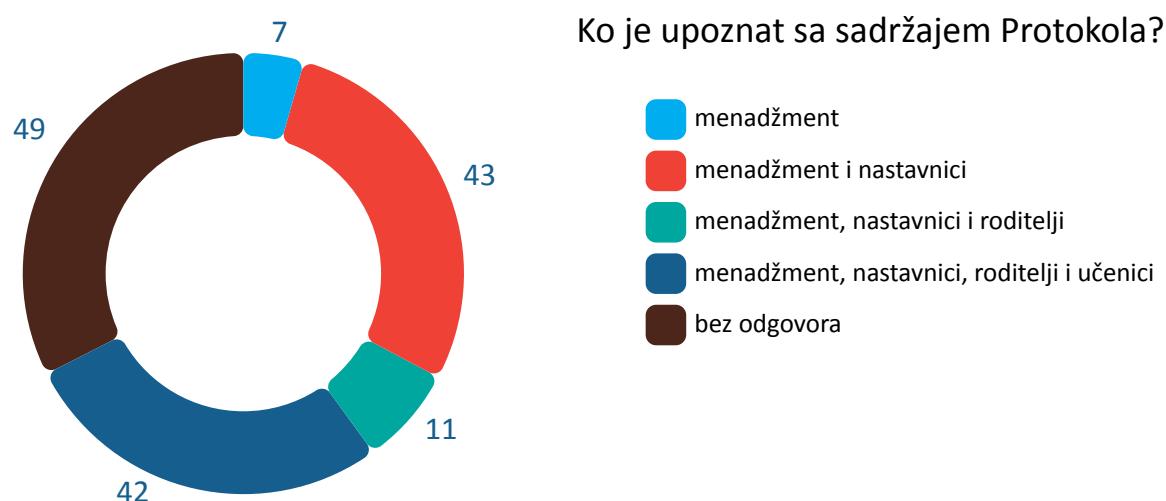
Iako postoji protokol o postupanju u slučaju nasilja u osnovnom obrazovanju, u sva tri kantona gdje se istraživanje provodilo (grafikon 15), iz razgovora sa ispitanicima zaključujemo kako se sve škole ne pridržavaju datog protokola smatraljući da se njihova dosadašnja praksa pokazala uspješnom i dovoljnom za postupanje u slučaju radnji koje odgovaraju nasilničkim ponašanjima jednog/e ili više učenika. Ipak smatraju da protokol treba postojati za svaku školu.

Grafikon 15: Interni protokol

Prema odgovorima ispitanika, nastavnici, menadžment, roditelji i učenici su u gotovo podjednakoj mjeri upoznati s Protokolom (grafikon 16). Ipak, neznatno veći broj nastavnika je izjavio da su s Protokolom najviše upoznati menadžment i sami nastavnici (što bi onda ukazivalo na činjenicu da se oni trebaju potruditi da s Protokolom upoznaju i roditelje i učenike).

Grafikon 16: Ko je upoznat s internim protokolom?

U slučajevima gdje se provodi protokol, koji je po karakteristikama sličan u sva tri kantona, prvi korak obično počinje od nastavnika/ce koji/a je svjedočio/la nasilničkom ponašanju:

"Nastavnik popunjava taj evidentni list da sam to primijetila, da nisam šutjela i onda se obraćam razredniku, jer mora uvijek biti prva karika razrednik tog odjeljenja. I onda razrednik poziva roditelje. Moraju se roditelji uključiti, jer kada je već ovaj problem nastao razgovor obavljaju roditelj, pedagog, razrednik i normalno mora se informirati i direktor." (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton).

Nakon prijave nasilja, obavljaju se individualni i grupni razgovori koje organizira i vodi pedagog/ica škole:

“Prvi korak je razgovor u koji je uključen učenik potencijalno nasilničkog ponašanja. Nakon obavljenog razgovora s razrednikom, obavlja se individualni razgovor s učenikom. Učenici potencijalno rizičnog ponašanja uključeni su u stalne pedagoške razgovore i savjetovanje. U školi se svake školske godine iznova formira Školski koordinacijski tim za prevenciju nasilja čiji su članovi, osim ravnateljice, pomoćnice ravnateljice, pedagogice i nastavnika škole i roditelji učenika te dvoje učenika, koji donosi Školski akcijski plan za prevenciju nasilja i sastaje se po potrebi. Škola postupa prema Protokolu o postupanju u slučaju nasilja, a učeniku se izriču pedagoške mjere.” (intervju br. 23, Hercegovačko-neretvanski kanton)

U slučaju nasilničkog ponašanja, prema riječima sagovornice (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton), ključno je nekoliko koraka:

1. *Prvi korak je da se prijavi nasilje, djecu učimo da prvo moraju odmah da prijave nasilje, znači istog momenta kad se desilo, bilo ko da je prisutan u školi: nastavnik, razrednik, pedagog, ravnatelj škole ili domaćin, bilo koja odrasla osoba može da spriječi nasilje da dalje eskalira, prijaviti ga je prvi korak*
2. *Obaviti razgovor sa žrtvom, obaviti razgovor sa nasilnikom. Obaviti odvojeno razgovore i obaviti razgovor sa promatračima*
3. *Zavisno od stupnja nasilja, uzimaju se pismene izjave od djece i jednih i drugih i sudionika u nasilju i promatrača*
4. *Pozivamo roditelje. Razgovaramo sa roditeljima odvojeno i jednim i drugim, ni u kom slučaju zajedno, jer vrlo često takav slučaj, ako nam se desi da ljudi dođu u isto vrijeme, jako je teško onda sa roditeljima obaviti razgovor. Reakcije roditelja, bez obzira koliko objektivni žele da budu, u prvom momentu su vrlo burne, pogotovo ako su teži oblici nasilja, fizičkog nasilja, onda moramo kontrolirati situaciju i onda je pedagog, odnosno ravnatelj škole, najčešće pedagog škole neko ko mora da bude tampon zona, neko ko mora da podnese pritisak i roditelja, znači i jednog i drugog i nastavnika*

U nekim školama, praksa postupanja u slučaju nasilja ovisi isključivo o težini slučaja:

“Ukoliko su manji incidenti, ostaju unutar odjeljenske zajednice i razrednika. Ukoliko razrednik procijeni da treba biti uključen pedagog onda dijete odlazi na razgovor pedagogu. Ukoliko pedagog procijeni da roditelji trebaju doći poziva ih. Ako je nešto bezazleno, roditelje ne upućujete i ne upoznajete. Pedagog o tome svemu sačinjava svoju, službenu zabilješku.” (intervju br. 20, Srednjobosanski kanton)

Slučaj psihološkog nasilja zahtijeva duži i uporniji rad s učenikom/com ili više njih:

“U slučajevima psihološkog nasilja, pedagogica poziva grupicu učenica (počinitelji i žrtve) neformalno da rade u timu. Zatim one prijavljuju postoji li više takvih grupica a zatim one utječu da se čitav razred druži, sve djevojčice, da nema grupica. To se pokazalo uspješnom metodom.” (intervju br. 22, Srednjobosanski kanton)

Jedan od vidova rješavanja nasilničkog ponašanja koji i dalje funkcioniра, kako jedna od ispitanica kaže, jestе smanjenje vladanja što je u većini slučajeva i odluka Nastavničkog vijećа u slučaju problematičnog/e učenika/ce:

“Nemamo prebacivanja učenika iz razreda u razred, ali smo smanjivali vladanje. Vjerujte da ta mјera ima efekta i onda se to dijete prati do sljedećeg tromjesečja i ako se ponašanje popravi onda se vraća vladanje, tako da je to samo vladanjem zaprijetimo da će ići kod pedagoga, ima slučajeva kada ih pošaljemo pedagogu, a oni se ispred vrata pomire samo da ne odu pedagogu na razgovor, i to je vid rješavanja i posljedice nasilničkog ponašanja.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Problem s kojim se susreću pedagozi škola, prema iskazima naših ispitanika, u slučaju rješavanja nasilja, je nedovoljna saradnja nastavnika s pedagozima. Kroz razgovor su potvrdili da nastavnici često ne žele prijaviti nasilje, posebno dati izjavu i potpisati je, a razlozi su strah ili nezainteresiranost. Kvalitetna i kontinuirana saradnja između nastavnika i pedagoga je ključna, kako govore ispitanici, jer su nastavnici u direktnom kontaktu s učenicima i s njima najviše provode vrijeme, najbolje ih poznaju. Da bi se slučaj nasilja riješio, nastavnik/ca – svjedok/inja treba tačno, na vrijeme i u potpunosti informirati pedagoga/icu.

“Postoji protokol koji ne poznaju svi nastavnici, na volji je nastavnika hoće li nešto primijetiti i prijaviti, većinom su to mlađi nastavnici koji provode više vremena s djecom i mimo nastavnih aktivnosti; nasilje nije dovoljno senzibilizirano i ne posvećuje se dovoljno pažnje i vremena ovoj temi s nastavnicima kroz seminare i druge aktivnosti.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton).

2.11. Posljedice nasilja

Na pitanje da li su neodlučni da prijave nasilje zbog reputacije škole gotovo svi nastavnici su odgovorili “nikada”, dok je tek jako mali broj odgovorio da su ponekad u dilemi da li prijaviti nasilje ukoliko se plaše da će reputacija škole biti narušena (grafikon 17 i tabela 9).

Grafikon 17: Prijava nasilja i reputacija škole

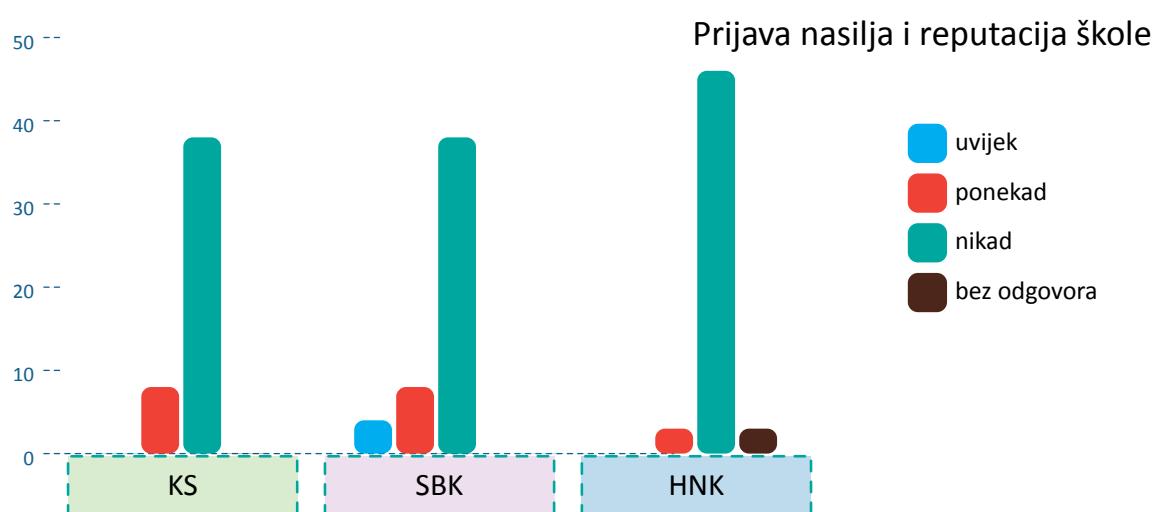

Tabela 9: Prijava nasilja i reputacija škole

Kanton	Prijava - reputacija				Total
	Uvijek	Ponekad	Nikad	Bez odgovora	
KS	0	8	38	0	46
SBK	4	8	38	0	50
HNK	0	5	46	5	56
Total	4	21	122	5	152

Na pitanje kakve posljedice po žrtvu i počinioca/teljicu ima nasilje, te kako se odražava na posmatrače, druge vršnjake koji su svjedočili nasilju, ispitanici su imali različita razmišljanja i odgovore. Počinioci se razlikuju po slučajevima, postoje učenici koji se često nasilnički ponašaju i oni koji rijetko pokazuju takvo ponašanje. Počinioci bez adekvatnih mjera se vraćaju na iste radnje, dok se drugi postide i pokaju za učinjeno. Kada je riječ o žrtvama nasilja u školi, njihovo stanje se opisuje kao stanje nemira, stida i zamora:

“Žrtva rijetko kad dođe da prijavi. Ona je posramljena, pod stidom, sramom, tuguje, povučena, odsutna, dok nakon nekog perioda vidi se i ta ljutnja, dok kod agresivaca, oni imaju grižu savjesti, ovisno sve od tipa, najčešće grižu savjesti. Smire se, određen period proći će kad će ponovo napraviti nešto. Znači njihova samokontrola je nikakva. Potrebno je konstantno poticati ih da se kontrolisu, da izbroje do deset, da razmišljaju prije svakog izgovaranja neke rečenice, postupka, da su se smirili eto da rade na tome, samokontroli.” (intervju br. 22, Srednjjobosanski kanton)

“Žrtve počinju da se povlače u sebe. Kada to primijete, počinitelji mogu i jače napadati. Kao pedagog vrlo brzo mogu uočiti kada je neko žrtva nasilja ili kada dijete dolazi iz disfunkcionalne porodice.” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

“Nasilje ostavlja posljedice na sve sudionike, nekada ih nisu ni svjesni odmah, ali postanu u nekim kasnijim razdobljima života. Ako netko razvija zdravu svijest i savjest, kasnije će mu biti žao da je nekome učinio nešto nažao ili to nije spriječio. Žrtva se može osjećati postiđeno, da je nečim izazvala takvo ponašanje i često će to prouzrokovati da ima lošu, negativnu sliku o sebi i smanjenu razinu samopouzdanja. Promatrač, naročito ako se nasilje događa u obitelji, sklon je preuzeti obrasce ponašanja te se kasnije ponašati kao počinitelj ili žrtva.” (intervju br. 23, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Govoreći o stanju žrtve, iz razgovora s ispitanicima zaključujemo da se stanja odnosno posljedice nasilja kod djevojčica i dječaka ne razlikuju mnogo. Ipak, ispitanici su kroz primjere više navodili djevojčice kao žrtve i njihova ponašanja nakon nasilja:

“Djevojčice teže, ja bih rekla, duhovno to prezivljavaju, kao da nose teret na svojim leđima, iako su jako mlade, iako one ranije sazrijevaju od dječaka, na mnogo bolniji način podnose i trpe i nisu spremne da otvoreno razgovaraju. To verbalno izazivanje, zadirkivanje, etiketiranje, davanje nekih imena, dovodi do kompleksa u tim osjetljivim godinama i to je možda veći problem.” (intervju br. 10, Kanton Sarajevo)

Analizirajući stanje nasilnika, ispitanici su mišljenja kako su njihove emocije podjednako važne jer su i oni žrtve nasilja. Stoga je i njima, ali i nastavničkom osoblju uključenom u rješavanje slučaja nasilja, veoma potrebna psihološka pomoć. Nastavnici u većini slučajeva ne dobijaju nikakvu stručnu pomoć niti škole provode programe s ciljem pružanja zaštite i psihosocijalnog osnaživanja nastavnika:

“Stresne situacije kao što je nasilje ostavljaju posljedice i za nastavnika koji sve to nosi u sebi kući, i nastavniku, i žrtvi i nasilniku je pomoć potrebna. Ne trebamo se bazirati samo na žrtve. Zaista je potrebna pomoć i onom djetetu koje je nasilnik, jer ono ima neki problem, nešto je izazvalo gnjev u njemu.” (intervju br. 2, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Posebna pažnja se posvećuje posmatračima, učenicima koji svjedoče nasilničkom ponašanju i različito reagiraju. Nažalost, i dalje je najviše posmatrača koji navijački djeluju u smislu davanja podrške za nasilje koje je u toku, kao i onih koji cijelu situaciju gledaju ali ne reagiraju, odnosno samo šute. Najmanja i najpohvalnija grupa je savjesnih učenika koji hrabro prekidaju nasilje i zovu pomoć:

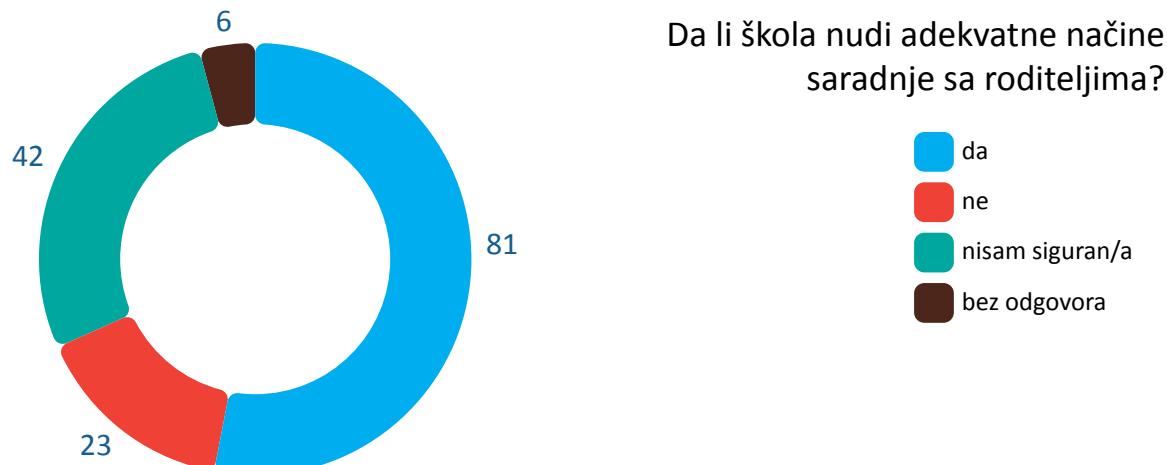
“U jednom razredu možete naći i one tihe posmatrače koji stoje u čošku i neće da prijave, ne samo iz straha, nego jednostavno, što jednostavno ne žele se uopšte miješati. To njih ne interesira, vjerovali ili ne. Jednostavno nije njihova priča. Nije njihov problem. Uopšte ih to ne interesira. Znači, imamo tu grupicu. Imamo one koji kažu: ‘Ja znam može on i meni nešto zaprijetiti tamo vani. Ja neću sa njim da se petljam, tako da neću se u to da uključujem’. Imamo one koji jedva dočekaju da se to nešto desi i koji podgrijavaju atmosferu. Njih bude otprilike troje ili četvero i ono jest tako je udari ga, pa stanu čak na stranu onog ko je aktuelni (nasilnik), ko je jači, i podržavaju ga, a imamo uvijek u razredu sigurno par učenika koji kažu: ‘To nije dozvoljeno. Stani! Razdvoji! Uključi se! Trči po nastavnika!', tako da sigurno u svakom odjeljenju mi imamo te neke ojačane učenike, koji su jednostavno svjesni. U momentu situacije kažu: ‘Ne smije se to raditi. Idemo da zovemo nastavnika.’” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

2.12. Partnerstvo škola – roditelji

“Na radionicu s roditeljima o vršnjačkom nasilju od 22 roditelja, došlo mi je troje. Zar nemaš dovoljno zainteresiranosti odvojiti pola sata, sat vremena za svoje dijete, da bi čuo nešto je li? Ili su to te predrasude s čim se isto tako suočavam. Da sam muškarac i da sam se potpisala, vjerujem da bi ih došlo barem petnaest.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)

Gotovo svi nastavnici (bez obzira na kanton) su se složili da njihova škola pruža sve mogućnosti za dobru saradnju s roditeljima (grafikon 18).

Grafikon 18: Saradnja između škole i roditelja

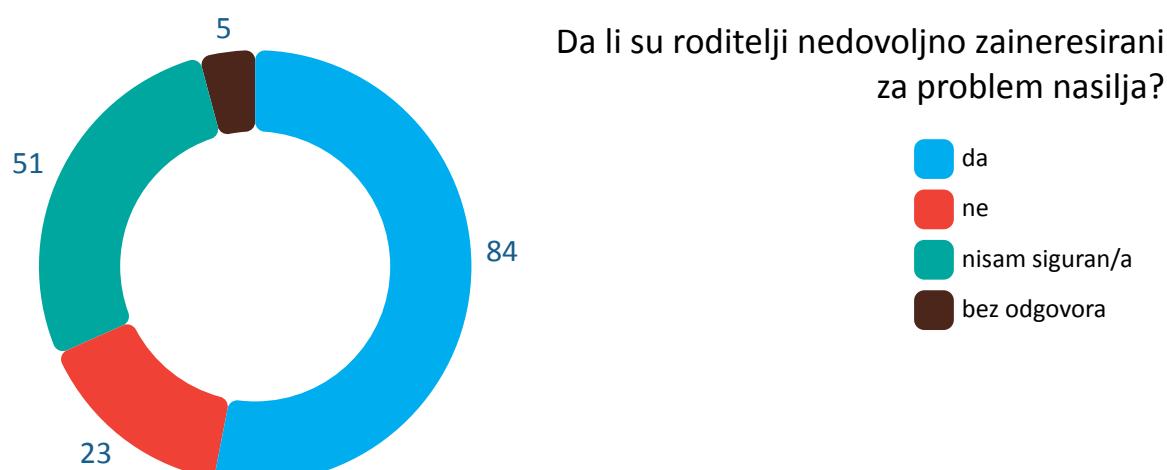

Ukupno 108 nastavnika koji su učestvovali u kvantitativnom dijelu studije su se složili kako su roditelji i porodica ključni faktor u procesu rješavanja nasilja (grafikon 19) ali i da su roditelji nedovoljno zainteresirani za problem nasilja u školi što otežava potrebnu saradnju (grafikon 20).

Grafikon 19: Uloga porodice

Grafikon 20: Zainteresiranost roditelja za problem nasilja

U izgradnji zdrave ličnosti djeteta ključne su uloge roditelja i nastavnika ali i njihov međusobni odnos. Partnerstvo ili saradnja škole i roditelja je posebna oblast istraživanja za čija pitanja smo dobili različita saznanja i odgovore. Većina sagovornika će razgovor započeti jasno ističući odgovornosti roditelja prema djetetu i tvrditi kako je ono slika svojih roditelja, ali i odnosa u porodici:

“Nasilje među vršnjacima zapravo predstavlja samo sliku problema u kojima se porodica i cijelo društvo nalaze, počev od siromaštva, neobrazovanja, PTSP-a, razvedenih roditelja, porodičnog nasilja i alkoholizma.” (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)

Međutim, vraćajući se na individualnu odgovornost – uz pominjanje i one kolektivne – prema djetetu na putu ka izgradnji zdrave, zrele, odgovorne i savjesne osobe, ispitanici su ponudili nekoliko odgovora koji se tiču isključivo odnosa roditelja i škole. Istraživanje je pokazalo da roditelji imaju različite stavove prema nastavnicima i razrednicima s jedne, i pedagogu/ici, psihologu/inji ili direktoru/ici s druge strane. Većina ispitanika tvrdi kako je roditeljima ipak najvažnije čuti kakve su ocjene kod njihovog djeteta dok bi razgovor s pedagogom/icom radije zaobišli nego mu se ozbiljnije posvetili. Tome zasigurno doprinose i stereotipi koji se vežu za ulogu pedagoga/ice u zajednici. Kako nam je par sagovornika priznalo, pedagog/ica se i dalje smatra baukom a u takvom razmišljanju prednjače roditelji:

“Došao mi je dječak s kojim sam radila u posljednje vrijeme. Kao i prvi put kad mi je došao, tražio je razgovor sa mnom i rekao mi je: ‘Ja sam u depresiji. Isključen sam u društvu’ i onda smo dugo radili. Radili smo u više navrata. Kad je mami isto ispričao, rekla je: ‘Ma daj ti i tvoje depresije. Ti znaš šta je depresija.’ Nije joj palo na pamet da dođe i pita kakva je moja procjena. Nastavila sam raditi s tim dječakom. Jutros je došao i kaže: ‘Ja sam Vama samo htio doći da kažem da je meni jako, puno bolje...’. Ustvari toj je djeci tad samo trebao razgovor.” (intervju br. 20, Srednjobosanski kanton)

Veliki problem kod roditelja, kako ispitanici tvrde, je nerealno razmišljanje i nepovjerenje prema školi, razrednicima i pedagozima što znatno otežava rješenje i prevenciju nasilja kod djece:

“Došlo je vrijeme u kojem nastavnici i pedagozi ne smiju ništa reći, a roditelji znatno više vjeruju svom djetetu nego onom na što im ukazuju i pedagog i nastavnik. U takvim situacijama (a bilo ih je) je teško saradivati ili raditi na prevenciji nasilja.” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

“Imamo roditelja koji sve na jedan način negira: ‘Moje dijete nije. Ja moje dijete poznam. To se sigurno nije desilo.’ Nekad se desi da dijete ispriča svoju verziju i roditelj sto posto vjeruje i drži se te verzije, iako sam recimo bila prisutna i vidjela šta je taj učenik uradio, a roditelj nije. Ipak, roditelj neće priznati: ‘Nije to. Ma nije’ ili kaže: ‘Nije sigurno. Moje dijete nije!’” (intervju br. 2, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Neki od ispitanika tvrde kako reakcija roditelja ovisi o slučaju koji se desio ali i tome da li je njihovo dijete bilo počinilac/teljica ili žrtva navedenog sukoba u školi. Također, saradnja ovisi i o stepenu obrazovanosti roditelja ali i o njihovoj ekonomskoj situaciji kao i društvenom položaju. Ipak, posebno kod školskog osoblja (razrednika,

nastavnika i pedagoga) s dužim radnim stažom primjećujemo kvalitetniju i efikasniju saradnju s roditeljima generalno, dok se mlađi pedagozi i nastavnici suočavaju sa stereotipima poput neiskustva ili nedovoljne profesionalnosti te se stiče dojam da se takve osobe često trebaju više dokazivati s ciljem izgradnje većeg autoriteta u očima samih roditelja. Oni koji u tome uspijevaju kažu:

“Nađete Vi tu neki način da odreagirate da bukvalno roditelju date na znanje da nije baš tako kako on misli (‘Moje dijete nije krivo!’). Obično u tim situacijama odmah reagiramo, odmah uključimo nastavnika svjedoka da porazgovara direktno sa roditeljem. Često budu prisutna i djeca da potvrde ono što se desilo i na taj način onda roditelj stvorí kompletну sliku.” (intervju br. 4, Kanton Sarajevo)

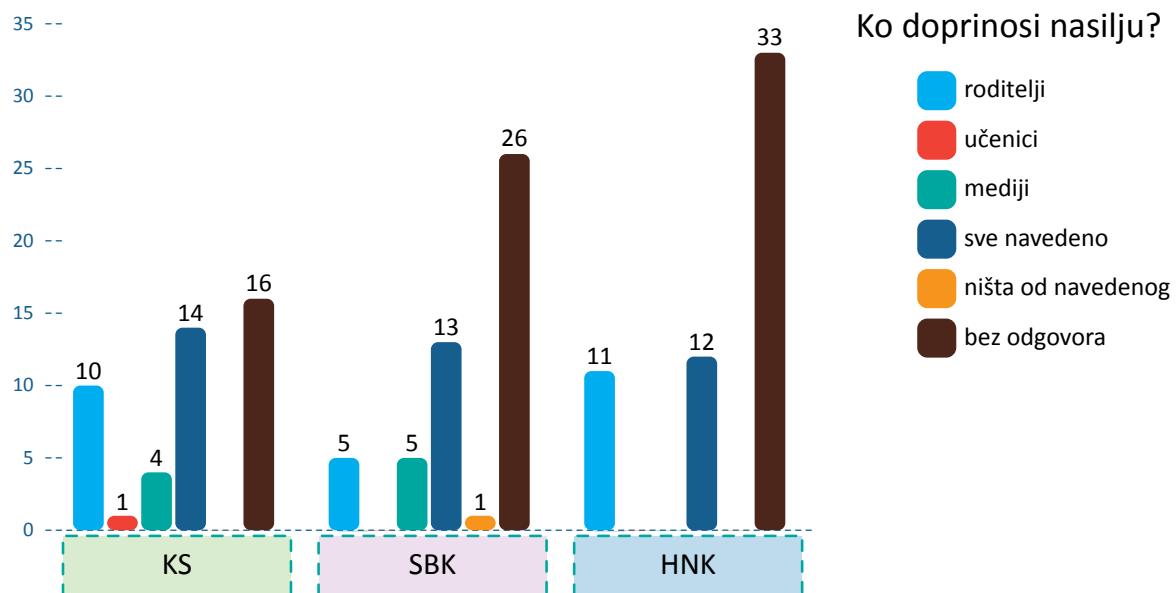
“Na svakoj sjednici Učiteljskog vijeća, kada imamo problem suradnje roditelja i škole, ovisno od razrednika ili predmetnog nastavnika, možda nekad dobijem i etiketu, ali se pozovem na jednu stavku. ‘Roditelji su funkcionalni odgojitelji, a mi smo profesionalci. Dajete da od nas krene inicijativa za suradnju. Dajete da animiramo roditelje.’ Postoje oni koji će doći i bez naših poziva, koji žele suradnju, koji će potražiti savjet, koji se ne stide reći ja to ne znam. Postoje roditelji, jednostavno zavisi od odgojnog stila roditelja, oni koji ne smatraju da apsolutno trebaju se pojavljivati u školi.” (intervju br. 12, Srednjobosanski kanton)

Ko prisustvuje roditeljskim sastancima i ko se u većini slučajeva odaziva na pozive pedagoga/ice ili razrednika/ce? Majke. U većini slučajeva u školu dolaze majke dok su očevi, prema tvrdnjama ispitanika, više zauzeti poslom. Međutim drugi razlozi koji se navode uključuju i manju zainteresiranost očeva za školske aktivnosti djeteta u poređenju s majkom. Upravo zbog manjeg senzibiliteta očeva za učenje i ponašanje djeteta u školi, a uz to imajući i dalje glavnu, uzornu i autoritativnu ulogu u kući, prisutno je nerazumijevanje emocionalnog stanja djeteta u slučaju nasilja, kao i nerazumijevanje i loša saradnja sa školskim osobljem. Na majkama je, kako tvrde ispitanici, veliki zadatak kao što je bio i ranijih godina:

“Više je majki. Roditelji su zaposleni, žive izvan grada ili države, neki su razvedeni i tako... Ali kažem, dobro je i kad dođe i jedan roditelj.” (intervju br. 8, Kanton Sarajevo)

Na pitanje ko najviše doprinosi nasilju većina nastavnika iz sva tri kantona se složila da su to roditelji, učenici i mediji zajedno (grafikon 21). Međutim, zanimljivo je da na ovo pitanje veliki broj nastavnika nije dao odgovor, tj. nije odabrao niti jedan od ponuđenih. Na osnovu ove i sličnih situacija, navedenih prethodno, možemo zaključiti da, bez obzira na garantiranu anonimnost, nastavnici ipak nisu bili spremni odgovoriti na pitanja koja su smatrali isuviše “osjetljivim”.

Grafikon 21: Ko najviše doprinosi nasilju?

2.13. Uloge šire zajednice u prevenciji i smanjenju nasilja

“Jednom prilikom sam morala nekoliko sedmica zvati Centar za socijalni rad kako bi mi uopće pomogli oko jednog slučaja, jer svaki put sam dobijala odgovor kako su prezauzeti i ne mogu ništa učiniti.” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

Prvi saradnici školi u slučaju prevencije i smanjenja nasilja su: Centar za socijalni rad, Centar za mentalno zdravlje i policija. Prema saznanjima iz razgovora sa ispitanicima, saradnja nije uvijek na zadovoljavajućem nivou, a tome doprinosi nekoliko ključnih razloga: prenatrpanost poslom u Centru za socijalni rad i manjak uposlenih kao i manjak sredstava ključnih u rješavanju slučajeva kao što su pomoći socioekonomski ugroženim porodicama, izmještanje djeteta u domove u kojima nema raspoloživih jedinica, itd.

“Iskreno da kažem, nisam nešto posebno zadovoljna saradnjom s Centrom za socijalni rad. Ne mogu ja reći da ti ljudi ništa ne rade. I oni su jedna institucija u cijelom Kantonu. Nije samo moja škola problem. Mi svi gledamo kad je problem naš i da se riješi. Ali, mislim da nemaju dovoljno sposobnosti da rješe neki problem.” (intervju br. 14, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Imamo saradnju sa Centrom za socijalni rad, ali i oni slabo rješavaju slučajeve nasilja.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)

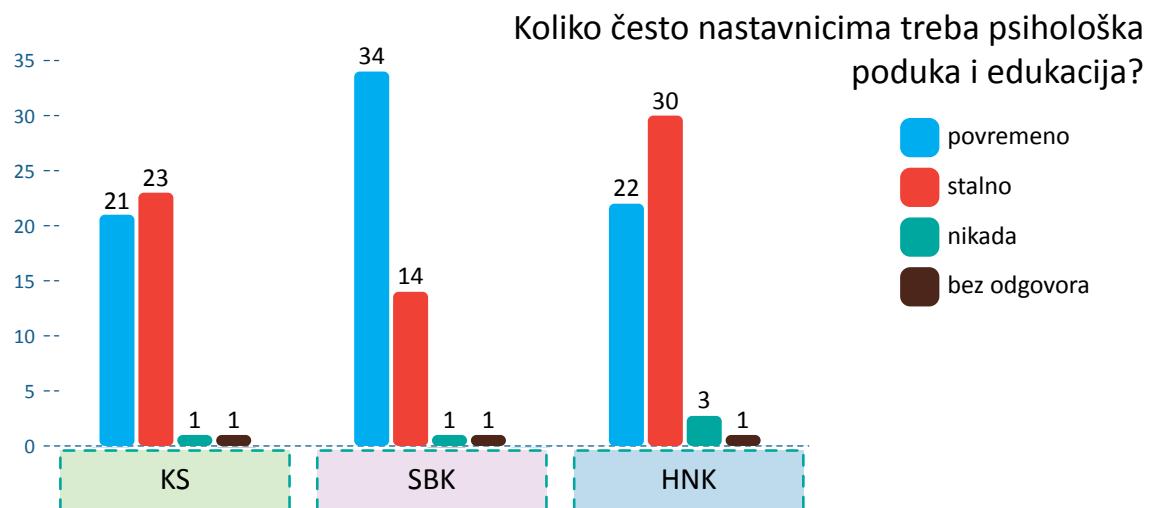
“Centar za socijalni rad teško rješava teže slučajeve. Centar treba da upoznaje školu i koji su njihovi korisnici, odnosno naši učenici tamo, šta se to dešava, jer mnogo informacija oni traže od škola, mnogo, a malo oni daju informacije o svojim korisnicima, trebali bismo i mi biti upućeni o problemima s kojima se susreću i u drugim školama kako bismo preventivno djelovali.” (intervju br. 19, Kanton Sarajevo)

Veliki problem predstavlja i nedostatak fizijatra/ice, pedijatra/ice, psihologa/inje, logopeda/ice, kao i usluga Centra za mentalno zdravlje, a poseban problem predstavlja i udaljenost škole od zdravstvenih ustanova što dodatno otežava pristup adekvatnoj pomoći djeci:

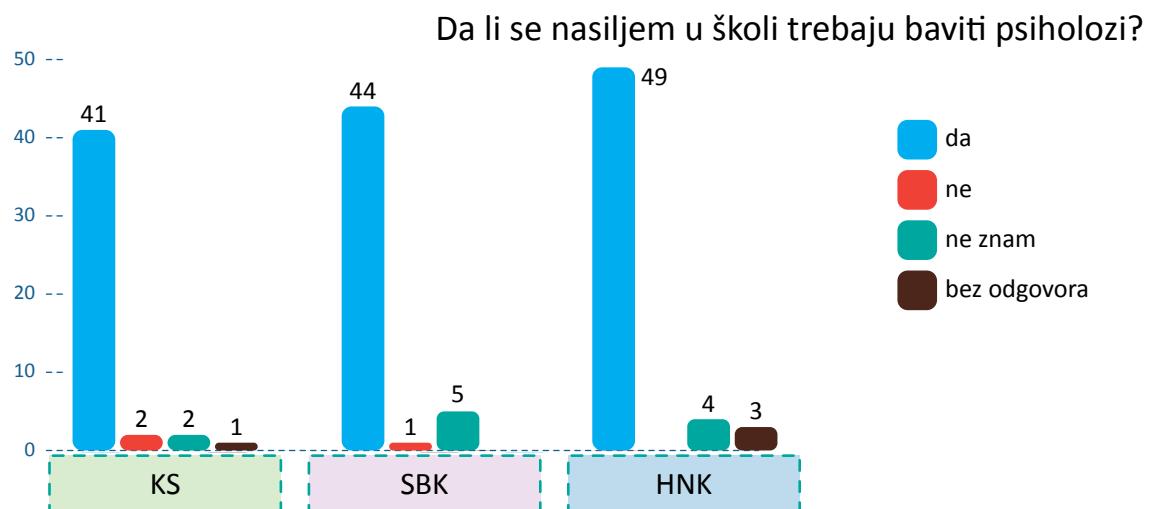
“Ne sjećam se kad je zadnje bilo, mislim da je prije deset, petnaest godina, fizijatar u školi, čak nema posjeta pedijatru za djecu. To je veliki problem. Nemamo pedijatara. Nemamo podrške. Ima Centar za mentalno zdravlje koji je jako daleko. Socijalni radnik je ove godine zaposlen. Koliko će ostati, ne znam.” (intervju br. 13, Kanton Sarajevo)

Gotovo svi nastavnici su se složili da im je povremeno potrebna podrška i pomoć psihologa (grafikon 22). To još više podržava stanovište o nastavničkom poslu kao jako stresnom a poziciju nastavnika/ce kao (u većini situacija), usamljene osobe koja se sama pokušava nositi sa stresnim situacijama kroz koje prolazi zajedno sa učenicima. Također, gotovo svi nastavnici su se složili da se u borbu protiv nasilja u školi te prevenciju trebaju uključiti psiholozi (grafikon 23).

Grafikon 22: Potreba za psihološkom podrškom

Grafikon 23: Uloga psihologa u prevenciji i borbi protiv nasilja u školi

Većina sagovornika smatra da Centar za socijalni rad ne može odgovoriti svim zahtjevima i kako nisu od velike pomoći što predstavlja ozbiljan problem u sprečavanju i rješavanju nasilja. Međutim, sagovornici iz škola u kojima postoji određeni postotak učenika s posebnim potrebama, različitih nacionalnosti uključujući Rome ili učenike koji su već zbog prethodnih nasilničkih radnji prebačeni u takve škole, ističu da imaju odličnu saradnju s Centrom za socijalni rad:

“Što se tiče naše lokalne zajednice, najviše potpore dobijem iz Centra za socijalni rad. Saradnja je s njima uistinu odlična, uvijek su od pomoći kada zatražim savjet ili reakciju.” (intervju br. 3, Srednjobosanski kanton)

Iz razgovora s ispitanicima zaključujemo da policija u svim kantonima ima ustaljene programe koje provodi u školama ili policijskim stanicama gdje se upriliči dobrodošlica učenicima nižih razreda i organiziraju kraće edukativne radionice. Ipak, mnogi su mišljenja da je njihova uloga vrlo važna i da se aktivnosti trebaju dodatno proširiti na starije razrede i sa različitim temama:

“Imamo mi policiju kao partnera i ranijih godina su radili uspješno i evo već se to pokazalo kao tradicija dugogodišnja, vezano za prvi razred i saobraćajnu kulturu, tako da smo imali te aktivnosti i onda neke aktivnosti vezane za preventivno i onda uključivanje kad je u pitanju neki sukob na primjer, ali njihova aktivnost bi se možda mogla i pojačati ustvari.” (intervju br. 3, Srednjobosanski kanton)

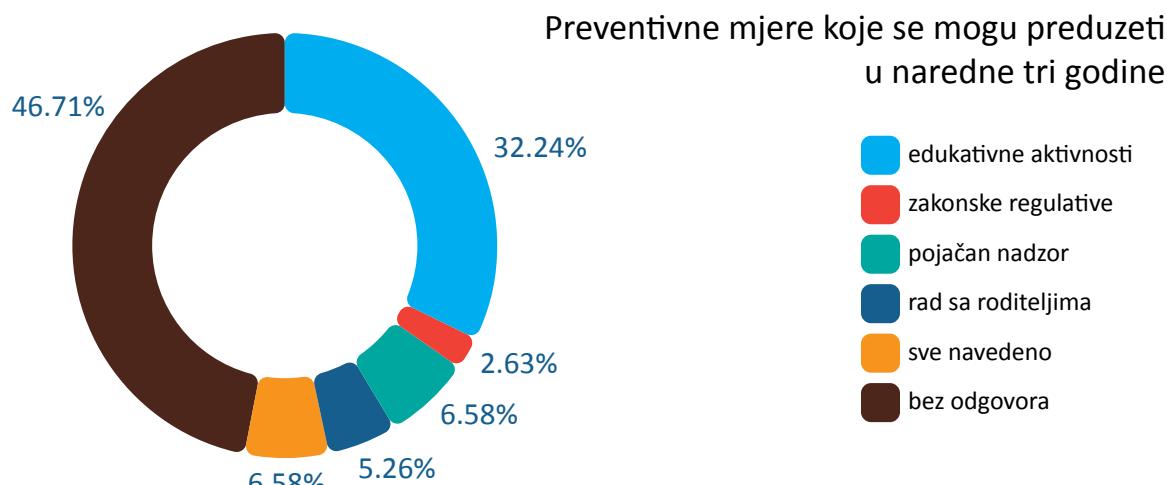
2.14. Oblici prevencije nasilja u školama

Tabela 10: Broj preventivnih mjera u posljednje tri godine

	Kanton	Broj preventivnih mjera				Total
		1-5	6-11	Više od 12	Nema odgovora	
KS		7	2	2	34	45
SBK		4	2	3	41	50
HNK		3	0	3	50	56
Total		14	4	8	125	151

Tabela 11: Preventivne mjere za naredne tri godine

	Kanton	Preventivne mjere koje se mogu provesti u naredne tri godine						Total
		Edukativne aktivnosti	Zakonske regulative	Pojačan nadzor	Rad sa roditeljima	Sve navedeno	Bez odgovora	
KS		12	3	1	3	8	19	46
SBK		19	1	8	3	0	19	50
HNK		18	0	1	2	2	33	56
Total		49	4	10	8	10	71	152

Jedna od sagovornica ulogu šire zajednice uključujući Centar za socijalni rad, MUP i općinu u rješavanju i prevenciji nasilja u školi vidi kroz različite programe i aktivnosti na kojima bi se trebalo više raditi:

- ~ *Da organiziraju različite programe podučavanja na temu smanjenja nasilja*
- ~ *Da organiziraju individualnu podršku učenja socijalnih vještina kroz različite programe (jačanje samopouzdanja, promjene ponašanja, itd.)*
- ~ *Da uvedu akcione planove prevencije vršnjačkog nasilja i uključe sve relevantne institucije u te programe (škole već rade na tom polju), organiziraju individualnu podršku djeci – žrtvama nasilja i djeci koja su u riziku da postanu nasilna*
- ~ *Organizirati radionice za roditelje i nastavnike kao vid obuke za situacije vezane za vršnjačko nasilje*
- ~ *Organizirati vršnjačku podršku kao interventnu i preventivnu mjeru*
- ~ *Organizirati učenje socijalnih, emocionalnih i vještina ponašanja (za učenike nižeg uzrasta od šest do jedanaest godina starosti)*
- ~ *Važno je biti u stalnom kontaktu s roditeljima, pričati o tome zašto se dešava nasilje, aktivno ih uključiti u rješavanje problema*
- ~ *Širu zajednicu treba upoznati sa svim projektnim aktivnostima koje se rade iz oblasti vršnjačkog nasilja, upoznati ih sa pristupom i ciljevima*

Prednosti vršnjačke podrške su u tome što:

- a. *se mladi lakše povjeravaju vršnjacima nego odraslima*
- b. *žrtva nasilja se ima kome obratiti i vidi da uposlenici škole preuzimaju nešto (dakle, osjećaju neki vid sigurnosti)*
- c. *mladi tj. vršnjaci mnogo bolje razumiju jezik djece koja nisu naučila da govore o svojim osjećajima (intervju br. 5, Kanton Sarajevo)*

Ispitanici su posebno naglasili da su preventivne aktivnosti vrlo važne u edukaciji učenika od prvih razreda. Prevencije, osim upoznavanja s protokolima i edukativnim radionicama na temu, uključuju i sportske aktivnosti, umjetničke sekcije, volonterske i duštvene akcije koje potiču empatiju, bliskost, volju i brigu jednih o drugima, osnaživanje veza među djecom i jačanje njihovog prijateljstva:

"Meni je prevencija nasilja i sport i druženje. Ako bismo uključili što više takvih sadržaja, gdje bi razvijali drugarstvo, prijateljstvo, humanitarni rad, ako bismo te osobine razvijali kod djece, ove druge kao što su agresivnost i ljutnja bismo skroz suzbili." (intervju br. 2, Hercegovačko-neretvanski kanton) pa sugovornica nastavlja kako upravo te aktivnosti odbijaju djecu od pretjeranog korištenja interneta ili igranja igrica kao i gledanja neprimjerenih sadržaja na televiziji.

"Šira zajednica, uključujući Centar za socijalni rad i policiju, treba raditi na osmišljavanju što većeg broja sadržaja koji su smirujući i antistresni, kako za učenike tako i za sve djelatnike škole." (intervju br. 8, Kanton Sarajevo)

Nastavnici koji su učestvovali u kvantitativnom dijelu studije istakli su edukativne aktivnosti kao preventivne mjere koje bi se mogle provoditi u naredne tri godine (grafikon 24 i tabela 12). Ipak, zanimljivo je da veliki broj nastavnika nisu odgovorili na ovo pitanje što nije u skladu s njihovim prethodnim odgovorima o spremnosti na suočavanje sa nasiljem i odsustvom negativnih emocija u takvim situacijama. To upućuje na činjenicu da je nastavnicima potrebna stručna pomoć kako bi se mogli uspješno nositi s nasiljem u školi (vršnjačkim i rodno-zasnovanim), ali i kako bi mogli planirati, konstruirati i kasnije evaluirati preventivne strategije. Samim tim, neodlučnost koju su nastavnici pokazali prilikom odgovaranja na ovo pitanje zapravo govori i o njihovoј nesigurnosti u vlastite kapacitete, ali i (vrlo vjerovatno) prezasićenosti samom problematikom te o nedovoljnoj psihološkoj podršci.

Grafikon 24: Preventivne mjere koje nastavnici mogu preduzeti u naredne tri godine

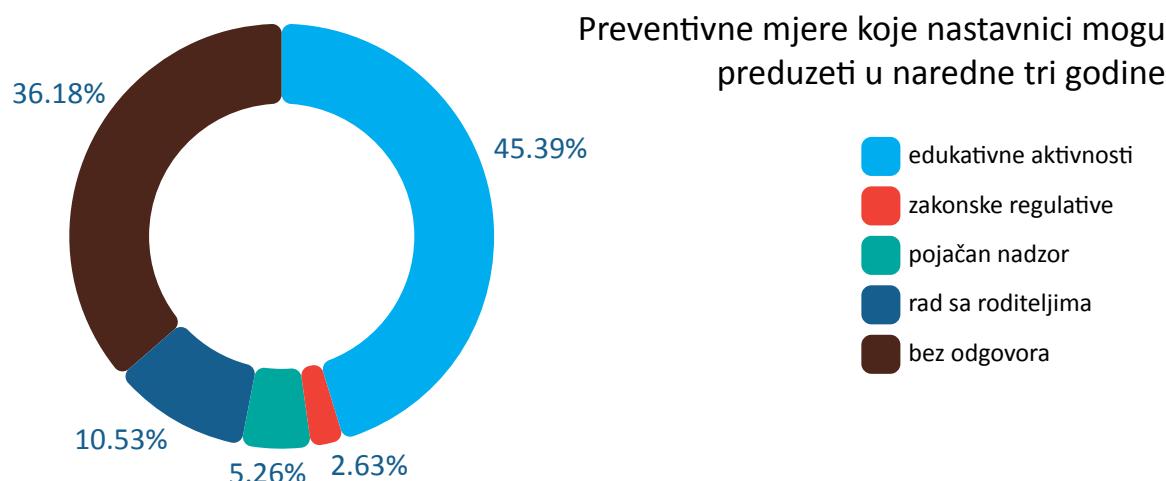

Tabela 12: Preventivne mjere koje nastavnici mogu preduzeti u naredne tri godine

Kanton		Preventivne mjere					Total
		Edukativne aktivnosti	Zakonske regulative	Pojačan nadzor	Rad sa roditeljima	Sve navedeno	
KS	KS	19	1	1	10	15	46
SBK	SBK	26	3	2	4	15	50
HNK	HNK	24	0	5	2	25	56
Total	Total	69	4	8	16	55	152

U široj zajednici izdvajamo još općine, nevladin sektor i vjerske zajednice koji imaju važne uloge u prevenciji nasilja. Neizostavno je i Ministarstvo za obrazovanje, posebno zbog osmišljavanja edukacija za roditelje:

“Definitivno Islamska zajednica može dosta uraditi na prevenciji nasilja u društvu kao i nevladin sektor i projekti koji se vežu za nenasilje.” (intervju br. 10, Kanton Sarajevo)

“Djeci treba sigurna porodica i roditelji trebaju mnogo edukacija kako bi na pravi način svojoj djeci davali prave informacije. Te edukacije trebaju dolaziti od ministarstava i ostalih organizacija da se educiraju roditelji, kako pristupati, kako raditi.” (intervju br. 19, Kanton Sarajevo)

“Svi mi imamo nekih mana, naravno, nije niko idealan, ali moraš učenika podstaknuti, podići ga u nečemu, ako je bio dobar u nečemu reći mu: ‘Bravo!', pomilovati ga, reći neku lijepu riječ.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

U zaključku, posebna uloga ponovo pripada nastavniku/ci koji/a je u izravnom odnosu sa učenikom/com. Dijete ne smije trpjeti nasilje bez obzira na propuste ili nemogućnosti viših i nadležnih institucija da odgovorno rade svoj posao. Primarna odgovornost pripada nastavniku/ci kojeg/u svaki/a učenik/ca gleda kroz ulogu životnog/e učitelja/ice, odgajatelja/ice, uzora, heroja ili heroine. Edukacije s ciljem osnaživanja nastavnika u radu s učenicima u ovoj oblasti su ključne u rješavanju i sprečavanju nasilja u školi, ali i za doprinos u izgradnji zdrave i sposobljene generacije novih mlađih ljudi u društvu:

“Nasilje nije školski predmet, a trebao bi biti!” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Važno je educirati nastavnike da prepoznaju nasilje. Kao jedini pedagog u dvije škole, ja zaista ne mogu znati sve o svakom djetetu niti pratiti svako dijete pojedinačno. Jednom sam kolegi nastavniku rekla: ‘Da si samo malo bolje pogledao razred ujutro video bi to napačeno lice koje govori da nešto nije uredu ili u porodici ili u odnosu sa ostalom djecom’. Na žalost, za neke nastavnike to nije njihov posao, oni samo odrade svoje predavanje i misle da je s tim gotovo. Također, ima i onih koji su jako dobri. Ipak, svi mi smo zbog toga iscrpljeni. Bilo bi dobro da nam se omogući neka vrsta psihološke podrške i anti-stres programa kako bismo se mogli nositi sa svim stresom kojim smo okruženi.” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

3. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Baseline studija "Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH" je jedna od aktivnosti realiziranih u okviru trogodišnjeg projekta "Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u školi" koje TPO Fondacija provodi u saradnji s tri ministarstva obrazovanja FBiH: Ministarstvom za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Ministarstvom obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona i Ministarstvom obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjjobosanskog kantona.

Cilj analize je bio utvrditi oblike i vrste nasilja u osnovnim školama u tri kantona, reakcije nastavnika na nasilje i preventivne mjere koje se preduzimaju u školama kako bi se spriječilo nasilje i kako bi se pravovremeno reagiralo u slučajevima vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja. Dugoročni cilj analize je osnaživanje nastavnika, pedagoga i psihologa, kao i ostalih školskih djelatnika u radu s učenicima na prevenciji, rješavanju i smanjenju vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja. Poseban cilj predstavlja i jačanje partnerstva između škole i porodice kao najvažnijih faktora socijalizacije ličnosti koji imaju posebnu odgovornost.

Za potrebe Baseline studije korištene su kvantitativna i kvalitativna analiza, na uzorku 151 nastavnika koji su učestvovali u popunjavanju upitnika i 29 pedagoga, psihologa i socijalnih radnika s kojima je obavljen polustrukturalni intervju.

Rezultati:

- ~ U osnovnom obrazovanju u nastavi je prisutna rodna nejednakost što pokazuje činjenica da su školske djelatnice nastavnice, pedagogice, psihologinje i socijalne radnice većina u odnosu na muškarce na istim pozicijama. U istraživanju su slučajnim uzorkom sudjelovale 152 žene u odnosu na 28 muškaraca
- ~ U osnovnim školama većina kolektiva u nastavi ima radni staž preko 21 godinu. Najveći broj sudionika, ukupno 36% ima više od 21 godine staža, dok ih 35% ima između 11 i 15 godina radnog staža u nastavi. Ostatak sudionika ima manje od 11 godina staža u nastavi
- ~ Prosječan broj učenika u sva tri kantona je između 201 i 500, dok je najmanje škola s velikim brojem učenika (preko 800)
- ~ Većina nastavnika primjećuje nasilje u svojoj školi na godišnjem nivou, nešto manji broj opaža na mjesечnom nivou. Nastavnici su svjesni prisustva nasilja među učenicima u školama, ali ga ipak ne smatraju isuviše učestalom pojavom (znatno manje nastavnika su izjavili kako smatraju da se nasilje dešava na sedmičnom i/ili dnevnom nivou)
- ~ Nastavnici vršnjačko nasilje karakteriziraju kao "fizičko nasilje i oblike psihološke i socijalne agresije"
- ~ Nasilje je zastupljeno u društvu i predstavlja veliku opasnost, dešava se svuda oko nas, u porodicama, na ulicama, u medijima i mladi ljudi su veoma izloženi njegovim različitim oblicima. Nasilje ne predstavlja veliku opasnost u školi i nisu zabilježeni slučajevi nasilja
- ~ Na pitanje da li nasilje postoji u školi, većina djelatnika škole su skoro jednoglasno izjavili da ne postoji, međutim kroz dalji razgovor ispitanici počinju

pobijati svoj prvočitni stav i iznositi slučajevi nasilja, s nerijetkom molbom da ne snimamo taj dio razgovora iako smo prethodno nekoliko puta napomenuli da je anonimnost zagarantirana

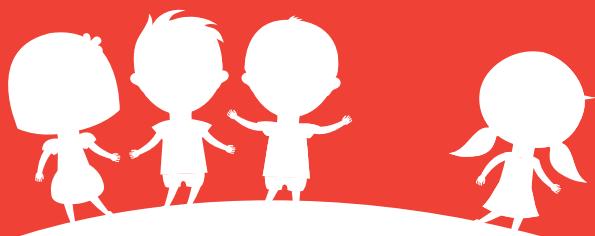
- Prisutna je nedovoljna informiranost nastavnika i pedagoga o terminu i definiciji nasilja
- U zavisnosti od slučaja, učenicima treba dozvoliti da sami rješavaju probleme nasilja. Ipak, mala je razlika u frekvenciji nastavnika koji zastupaju to gledište i onih koji smatraju da učenicima nikada ne treba dozvoliti da sami rješavaju probleme i nesuglasice
- Sagovornici koji otvoreno govore o prisustvu nasilja u školi su nastavnici dužeg radnog staža i tvrde da nasilje postaje sve veća opasnost za nove generacije i društvo općenito
- Socioekonomski slojevi uzrokuju nasilničko ponašanje
- Većina ispitanika su priznali da se ranije nisu susretali s terminom rodno-zasnovanog nasilja. Ankete pokazuju da ovo nasilje objašnjavaju kroz "fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima". Ipak većina nije mogla ponuditi adekvatan primjer rodno-zasnovanog nasilja
- Za razliku od Hercegovačko-neretvanskog i Srednjobosanskog kantona, u Kantonu Sarajevo veći broj ispitanika su tvrdili da poznaju značenje rodno-zasnovanog nasilja dok su informacije stekli na više seminara kojima su prisutstvovali u organizaciji nevladinog sektora
- Rodno-zasnovano nasilje se veže s drugim oblicima nasilja kao što su psihološko, fizičko ili porodično nasilje
- Nastavnici s dužim stažom u školi češće sumnjaju na nasilje i češće ga uočavaju

Uz porodično nasilje, mediji i internet su drugi uzročnik nasilja kod djece, počev od igrica koje potiču nasilničko ponašanje i daju prostor djeci da oponašaju likove nasilnika i primjenjuju njihovo ponašanje iz virtuelnog, nerealnog, života u stvarni svijet. Poseban problem predstavlja manjak kontrole i cenzure na televizijama i internetu koji svojim tematikama često pospješuju nasilnička ponašanja kod djece

- **Kod ispitanika koji su na početku intervjuja tvrdili da u školi ne postoji nasilje smo zaključili da postoji doza straha ili nelagode kada se razgovara o ovoj temi**
- Na pitanje da li postoji određena grupa djece koja su posebno zaštićena jer potječe iz utjecajnih porodica nastavnici u sva tri kantona su, putem anketa, dali približno iste odgovore: ponekad i nikad. Ipak, ispitanici s kojima se vodio intervju su se u većini složili da uvijek postoje zaštićene grupe djece kojima se opravičava nasilje

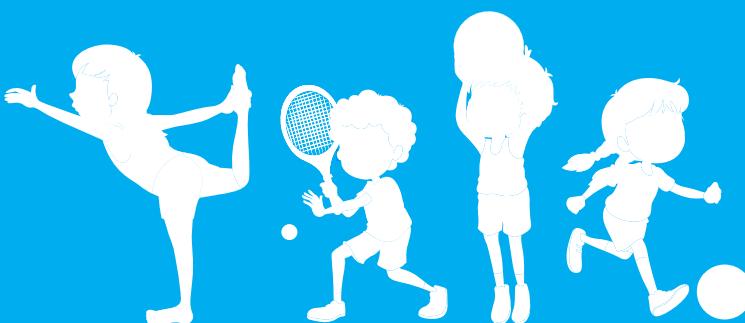
- Nastavnici iz sva tri kantona FBiH kao najčešći oblik nasilja su izdvojili psihološko zlostavljanje, dok je individualno nasilje češće među učenicima nego grupno
- **Kod dječaka prevladava fizičko nasilje što podrazumijeva agresivno i impulsivno ponašanje koje uključuje fizički kontakt s drugim/om učenikom/om (u većini slučajeva dječakom) s ciljem svjesnog nanošenja tjelesne povrede i боли. Međutim, kako tvrde neki od ispitanika, fizičko nasilje je u opadanju unutar i izvan škole. Razlozi su disciplinske mjere koje se poduzimaju u slučaju ovog nasilja kod učenika**
- **Kod djevojčica, iako je par sudionika u istraživanju reklo da i djevojčice postaju fizički agresivnije, ipak je zastupljeno verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje. Ono je manje primjetno, suptilnije je, duže traje u odnosu na fizičko i teže se primjećuje, dok su posljedice dugotrajnije i opasnije za žrtvu**

Izoliranje je jedan od oblika psihološkog nasilja u školi koje proživljavaju i učenici i učenice, iako su djevojčice još uvijek u više slučajeva žrtve ovog oblika nasilja nego dječaci

- Nastavnici nikada ili tek ponekad osjećaju ljutnju, strah i/ili otpor kada se treba pozabaviti nasiljem
- **Internet je jedan od ključnih uzroka nasilničkog ponašanja i neophodno je utjecati sa svih društvenih nivoa na suzbijanje ovog nasilja i posebno na educiranje roditelja i učenika o opasnostima interneta kao i veću kontrolu i cenzuru određenih sadržaja. Nedovoljna informiranost roditelja je veliki problem za dijete kojem se omogućava pristup internetu bez dodatne kontrole korištenja**
- Rad na prevenciji različitih oblika nasilja kao i internet nasilja nije obligatoran niti je njegovo provođenje definirano kurikulumom u svim kantonima
- Neophodna je veća edukacija ne samo školskih djelatnika već i roditelja koji omogućavaju djetetu internet bez kontrole ili cenzure
- Učenici ne prijavljuju nasilje u školi što bi se moglo objasniti strahom od posljedica, stidom ili jednostavnom željom da sami riješe slučaj
- Ne pridržavaju se sve škole datog Protokola o postupanju u slučaju nasilja smatrajući da se njihova dosadašnja praksa pokazala uspješnom i dovoljnom za postupanje u slučaju radnji koje odgovaraju nasilničkim ponašanjima jednog/e ili više učenika. Međutim, ispitanici su mišljenja da protokol treba postojati za svaku školu
- Jedan od vidova rješavanja nasilničkog ponašanja koji i dalje funkcioniра, kako jedna od ispitanica kaže, jeste smanjenje vladanja učeniku/ci što je u većini slučajeva i odluka Nastavničkog vijeća u slučaju problematičnog/e učenika/ce
- **Problem s kojim se susreću pedagozi škola u slučaju rješavanja nasilja je nedovoljna saradnja nastavnika s njima. Nastavnici često ne žele prijaviti nasilje, posebno dati izjavu i potpisati je, a razlozi su strah ili nezainteresiranost**

- Rezultati anketa ipak kažu da nastavnici nikada nisu neodlučni kada je u pitanju prijava nasilja, dok je tek jako mali broj odgovorio da su ponekad u dilemi da li prijaviti nasilje ukoliko se plaše da će reputacija škole biti narušena
- Emocije nasilnika/ce su podjednako važne kao i emocije žrtve jer su i oni žrtve nasilja. Njima ali i nastavničkom osoblju, koje je uključeno u rješavanje slučaja nasilja, psihološka pomoć je veoma potrebna. Nastavnici u većini slučajeva ne dobijaju nikakvu stručnu pomoć niti škole provode programe s ciljem pružanja zaštite i psihosocijalnog osnaživanja nastavnika
- Učenici-svjedoci nasilja su obično navijači koji daju podršku nasilju u toku ili cijelu situaciju gledaju ali ne reagiraju, odnosno samo šute. Najmanja i najpohvalnija grupa je savjesnih učenika koji hrabro prekidaju nasilje i zovu pomoć
- **Roditelji i porodica su ključni faktor u procesu rješavanja nasilja ali su nedovoljno zainteresirani za problem nasilja u školi što otežava potrebnu saradnju škole s njima**
- Roditeljima je najvažnije čuti kakve su ocjene kod njihovog djeteta dok bi razgovor s pedagozima radije zaobišli nego mu se ozbiljnije posvetili. Tome sigurno doprinose i stereotipi koji se vežu za ulogu pedagoga u zajednici. Nekoliko sagovornika nam je priznalo da se pedagog/ica i dalje smatra baukom, a u takvom razmišljanju prednjače roditelji
- Veliki problem kod roditelja je nerealno razmišljanje i nepovjerenje prema školi, razrednicima i pedagozima što znatno otežava prevenciju i rješavanje nasilja kod djece
- U većini slučajeva majke dolaze u školu, dok su očevi više zauzeti poslom. Međutim, drugi razlog je manja zainteresiranost očeva za školske aktivnosti djeteta, u odnosu na majku. Zbog manjeg senzibiliteta očeva za učenje i ponašanje djeteta u školi, a uz to imajući i dalje glavnu, uzornu i autoritativnu ulogu u kući, prisutno je nerazumijevanje emocionalnog stanja djeteta u slučaju nasilja, kao i nerazumijevanje i loša saradnja sa školskim osobljem. Na majkama je, kako tvrde ispitanici, veliki zadatak, kao što je bio i ranijih godina
- Prvi saradnici škole u slučaju prevencije i smanjenja nasilja su: Centar za socijalni rad, Centar za mentalno zdravlje i policija. Prema saznanjima iz razgovora sa ispitanicima, saradnja nije uvjek na zadovoljavajućem nivou

Preventivne aktivnosti su vrlo važne u edukaciji učenika od prvi razreda. Prevencije, osim upoznavanja s protokolima i edukativnim radionicama na temu, uključuju i sportske aktivnosti, umjetničke sekcije, volonterske i duštvene akcije koje potiču empatiju, bliskost, volju i brigu jednih o drugima, osnaživanje veza među djecom i jačanje njihovog prijateljstva

- Potrebna je podrška i pomoć psihologa te oni trebaju biti uključeni u borbu protiv nasilja u školi. To još više podržava stanovište o nastavničkom poslu kao jako stresnom a poziciju nastavnika/ce kao (u većini situacija) usamljene osobe koja se sama pokušava nositi sa stresnim situacijama kroz koje zajedno sa učenicima prolazi
- Nastavnicima je potrebna stručna pomoć kako bi se mogli uspješno nositi s nasiljem u školi ali i kako bi mogli planirati, konstruirati i kasnije evaluirati preventivne strategije. Samim tim, neodlučnost koju su nastavnici pokazali prilikom odgovaranja na ovo pitanje zapravo govori i o njihovoj nesigurnosti u vlastite kapacitete ali i (vrlo vjerovatno) prezasićenosti samom problematikom te nedovoljnoj psihološkoj podršci
- Posebna uloga u prevenciji i rješavanju nasilja u školi pripada nastavniku/ ci koji/a je u izravnom odnosu sa učenikom/com. Dijete ne smije trpjeti nasilje bez obzira na propuste ili nemogućnosti viših i nadležnih institucija da odgovorno rade svoj posao. Primarna odgovornost pripada nastavniku/ci kojeg/u svaki/a učenik/ca gleda kroz ulogu životnog učitelja/ice, odgajatelja/ ice, uzora, heroja ili heroine. Edukacije s ciljem osnaživanja nastavnika u radu s učenicima u ovoj oblasti su ključne u rješavanju i sprečavanju nasilja u školi, ali i za doprinos u izgradnji zdrave i sposobljene generacije novih mlađih ljudi u društvu

Prevencija školskog nasilja

Intervencija u slučajevima vršnjačkog nasilja uglavnom obuhvata sljedeće korake: uočavanje nasilja, trenutna i odlučna intervencija kojom se nasilje prekida, smirivanje situacije (obično razgovorom sa žrtvom i pružanjem pomoći) razgovor sa počiniocem/teljicom nasilja, preuzimanje dodatnih akcija zavisno od težine nasilnog djela i saradnja s drugim institucijama (policija, centri za socijalni rad, uključivanje roditelja).

Jako je važno da školsko osoblje zna prepoznati i uočiti znakove nasilja, kako vršnjačkog tako i rodno-zasnovanog (ovo drugo je još uvijek dosta zanemareno i ne razaznaje se od običnog nasilja). Znakovi upozorenja da je neko nasilan ne moraju uvijek biti jasno vidljivi jer to često mogu biti povučenost, predrasude, uzimanje droge ili alkohola (ne mora biti vidljivo u samom početku), agresivni sadržaji u školskim zadaćama i likovnim radovima i slično. Važno je da se djeca zbog toga ne etiketiraju nego da im se pruži pažnja, podrška i razgovor.

Da bi akcioni plan bio efikasan potrebno je ispuniti nekoliko uvjeta (Popadić 2009):

- Opći ciljevi koje škola sebi postavlja moraju biti realistični, jasno postavljeni i formulirani
- Potrebno je jasno navesti koja se ponašanja smatraju nasilnim
- Potrebno je navesti mjere koje se preduzimaju u slučajevima otkrivanja nasilja i sumnje na nasilje
- Akcioni plan mora predvidjeti i rutinske periodične mjere s ciljem suzbijanja nasilja i preventivnog djelovanja.

Pravila ponašanja moraju biti jasno definirana i razumljiva. Treba ih istaći na vidljivom mjestu u školi tako da ih učenici lako vide i zapamte. Svako pravilo je potrebno obrazložiti i objasniti njegov smisao. Poželjno je da su pravila među sobom usaglašena, objašnjena pozitivnim a ne negativnim terminima i da ne izazivaju

negativne emocionalne reakcije. Učenici trebaju biti uključeni u proces donošenja pravila. Također, uz pravila je potrebno istaći i posljedice njihovog nepoštivanja.

Cilj preventivnih programa je da se smanji vjerovatnoća pojavljivanja različitih oblika nasilja u školi. Pri tome se govori o primarnoj, sekundarnoj i tercijskoj prevenciji.

Primarna prevencija je usmjerena ka cijeloj populaciji i njen cilj je motivirati djecu da izbjegavaju svaki vid nasilja.

Sekundarna prevencija se odnosi na rad sa rizičnom populacijom. Jedini problem je što se u takvima programima djeca često etiketiraju kao rizična ili sklona nasilju, što svakako treba izbjegći koliko je moguće.

Tercijska prevencija se odnosi na rad sa mladima koji su već okarakterizirani kao nasilnici.

Osnovni zadaci preventivnih programa su sljedeći: razvijanje socijalnih vještina, rješavanje socijalnih problema, razvijanje empatije i kontrola bijesa. Nastavnike treba osposobiti da djeluju preventivno, u domenu primarne prevencije, ali i da razviju mrežu u okviru koje će sarađivati sa institucijama koje im mogu pružiti pomoć u okviru sekundarne i tercijske prevencije, budući da ta dva oblika nadilaze nivo škole i učionice.

LITERATURA

- Bandura A. (1977). *Social learning theory*. New York: Prentice Hall.
- Boulton, M. J. Smith, P. K. (1994). Bully/victim problems in middle-school children: stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12: 315-329.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Byrne, B. J. (1994). Bullies and victims in a school setting with reference to some Dublin schools, *Irish Journal of Psychology*, 15: 574-86.
- Cowie, H. & Wallace, P. (2000). *Peer support in action*. London: Sage.
- Dwyer, K. Osher, D. i Warger, C. (1998). *Early warning, timely response: A guide to safe schools*. Washington DC: Department of Education.
- Elliot, M. (1997). Bullies and victims. U: M. Elliot (ur.), *Bullying: A practical guide to coping for schools* (str. 1-11). London: Pearson Education.
- Ma, X. Stewin, L. L. Mah, D. L. (2001). Bullying in school: Nature, effects, and remedies. *Research Papers in Education*, 16: 247-270.
- Marano, H. E. (1995). Big bad bully, *Psychology Today*. 28: 51-6.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (2001). Peer harassment: A critical analysis and some important issues. U: J. Juvonen, S. Graham (ur.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*. (3-20). New York: Guilford Press.
- Patterson, G. R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia.
- Patterson, G. R. Reid, J. B. Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
- Patterson, G. DeBaryshe, B. Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44: 329-335.
- Pikas A. (1989). A pure conception of mobbing gives the best for treatment. *School Psychology International*, 10: 95-104.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF Srbija.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: and what to do about it*. Victoria: ACER Press.
- Schwartz, D. Proctor, L. J. Chien, D. H. (2001). The aggressive victim of bullying: Emotional and behavioral dysregulation as a pathway to victimization by peers (147-174). U: J. Juvonen, S. Graham (ur.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*. New York: Guilford Press.

Silberman, M. L. (1969). Behavioral expression of teachers' attitudes toward elementary school students. *Journal of Educational Psychology*, 60: 402-407.

Stavrinić, P. Georgiou, St. Nikiforou, M. Kiteri, E. (2011). Longitudinal investigation of the relationship between bullying and psychosocial adjustment. *European Journal of Developmental Psychology*, 8 (6): 730-743.

Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behavior during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*, 24 (2): 129-141.

Vasta, R. Haith, M.M. Miller, S.A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

“Važno je educirati nastavnike da prepoznaju nasilje. Kao jedini pedagog u dvije škole, ja zaista ne mogu znati sve o svakom djetetu niti pratiti svako dijete pojedinačno. Jednom sam kolegi nastavniku rekla: ‘Da si samo malo bolje pogledao razred ujutro video bi to napačeno lice koje govori da nešto nije uredno ili u porodici ili u odnosu sa ostalom djecom’. Na žalost, za neke nastavnike to nije njihov posao, oni samo odrade svoje predavanje i misle da je s tim gotovo. Također, ima i onih koji su jako dobri. Ipak, svi mi smo zbog toga iscrpljeni. Bilo bi dobro da nam se omogući neka vrsta psihološke podrške i anti-stres programa kako bismo se mogli nositi sa svim stresom kojim smo okruženi.” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

“Svi mi imamo nekih mana, naravno, nije niko idealan, ali moraš učenika podstaknuti, podići ga u nečemu, ako je bio dobar u nečemu reći mu: ‘Bravo!', pomilovati ga, reći neku lijepu riječ.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Nasilje među vršnjacima zapravo predstavlja samo sliku problema u kojima se porodica i cijelo društvo nalaze, počev od siromaštva, neobrazovanja, PTSP-a, razvedenih roditelja, porodičnog nasilja i alkoholizma.” (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)